

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kristian Gustafsson

Full av skuld?

En studie av patologiska rus betydelse i
svensk rätt

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Helen Örnemark Hansen
Termin för examen: Vårterminen 2013

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte, problemformulering och avgränsning	6
1.3 Metod och material	8
1.4 Teori	10
1.5 Terminologi	11
1.6 Disposition	12
2 STATEN OCH STRAFFET	14
2.1 Straffets bakgrund och preventiva skäl till kriminalisering	14
2.2 Skuld, vilja och förutbestämmande faktorer	16
2.2.1 Skuldprincipen	16
2.2.2 Den fria viljan	17
2.2.3 Determinism	19
2.3 Sammanfattande kommentar av författaren	21
3 PATOLOGISKT RUS	23
3.1 Inledning	23
3.2 Patologiska rus i psykiatrins mening	23
3.3 Patologiska rus i juridisk mening	25
3.3.1 Fängelseförbudet i brottsbalken och dess utveckling	25
3.3.2 Gällande rätt angående ”allvarlig psykisk störning” i 30 kap. 6 § BrB	27
3.3.3 Rättsfallsstudie gällande patologiska rus i juridisk mening	29
3.3.3.1 NJA 1968 s. 389 – Överfuriren i Landskrona	29
3.3.3.2 NJA 1968 s. 471 – Vansinnesfärden på E 3	30
3.3.3.3 NJA 1995 s. 48 – Massmordet i Falun	31
3.3.3.4 NJA 2001 s. 899 – Våldtäktsfallet i Landskrona	33
3.3.3.5 NJA 2012 s. 45 – Samurajsvärdsfallet	34
3.3.4 Frågan om uppsåt vid patologiska rus i juridisk mening	36

3.4	Sammanfattande kommentar av författaren	37
4	TILLRÄKNELIGHET	40
4.1	Bakgrund	40
4.2	Återinförande av tillräknelighetsprövning i svensk rätt	40
4.2.1	SOU 2002:3	40
4.2.2	SOU 2012:17	42
4.3	Norsk rätt	44
4.3.1	Bakgrund	44
4.3.2	Tillräknelighetsregeln i norsk rätt	45
4.3.3	Uppsåtsbedömning vid rus i norsk rätt	46
4.4	Sammanfattande kommentar av författaren	47
5	ANALYS	48
5.1	Gällande rätt	48
5.2	Värdet av tydlig terminologi, en fråga om rättssäkerhet	50
5.3	Självförvårdade tillstånd, determinism och kriminalisering	52
5.4	Tillräknelighetslärans återinträde i svensk rätt	54
5.5	Avslutande kommentarer	56
	BILAGA A	58
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	63
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	67

Summary

The term pathological intoxication is strange. Originally, the pathological intoxication is a diagnosis that was included in Swedish psychiatry. The diagnosis of pathological intoxication is excluded in the diagnostic system, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-IV* which is used in Swedish psychiatry today. Due to this, the term pathological intoxication has no relevance in the psychiatric sense of the word. Pathological intoxication is still used as a term in Swedish law. In the case NJA 2001 p. 899, the term was defined as: "an alcohol-triggered psychotic state with hallucinations." The legal understanding of the term pathological intoxication ought to be a short term psychotic state triggered by alcohol consumption.

In Swedish history there are examples of people committing terrible crimes under the influence of short-term alcohol-induced psychoses. The people who committed the crimes are acting in a way which is not normal, the offender is left with only hazy or nonexistent memories when the intoxication subsides. Short term alcohol-induced psychoses are included in the criterion severe mental disorder in Chapter 30, § 6 of the Swedish Penal Code. The rule provides a presumption against imprisonment for persons who have committed illegal acts during a severe mental disorder. In practice, however, unlawful acts committed under the influence of short-term alcohol-induced psychoses ought to break the presumption. This means that Swedish courts has legal support for punishing offenders who committed illegal acts under the influence of short term alcohol-induced psychoses.

One can wonder whether people who are psychotic at the time of a criminal act can be considered to have guilt to their deeds. Guilt implies a measure of control over the conduct that the guilt concerns. The person who is held liable for an act must have chosen their acts, in order to impose the person guilt. It is questionable if people whom committed criminal acts during a short-term alcohol-induced psychosis really have chosen their actions, and thus if they have guilt to them. If a system punishes people who are not at fault for their actions, it violates basic principles of criminal law.

Most legal systems include a requirement of accountability in order to impose criminal liability. That a person is accountable, means that the person can be attributed to his/her deeds. Swedish law, however, includes no such requirement. The committee who created the report SOU 2012:17 suggests that a requirement of accountability shall be implemented in Swedish law. The report includes a draft for a new bill which would mean that Swedish criminal law would become more logically structured. The proposal would also mean that less people who acted under short-term alcohol-induced psychosis escapes a penalty.

Sammanfattning

Termen patologiskt rus är märklig. Ursprungligen är det patologiska ruset en diagnos som innefattades i svensk psykiatri. Diagnosen patologiskt rus innefattas dock inte i det diagnossystem, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-IV*, vilket används inom svensk psykiatri idag. Av den anledningen har termen patologiskt rus ingen betydelse inom psykiatrin längre. Patologiskt rus används dock fortfarande som ett begrepp inom juridiken. I målet NJA 2001 s. 899 definierades begreppet som: ”*ett alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer*”. Den juridiska förståelsen av termen patologiskt rus torde vara ett kortvarigt psykotiskt tillstånd framkallat av alkoholkonsumtion.

Det finns exempel i svensk rättshistoria där personer begått fruktansvärda brott under påverkan av kortvariga alkoholframkallade psykoser. Personerna som begått brotten är totalt personlighetsförändrade under gärningstillfället, och lämnas med endast grumliga eller obefintliga minnen när det rusutlösta tillståndet lämnat kroppen. Kortvariga alkoholframkallade psykoser inkluderas, enligt gällande rätt, i 30 kap. 6 § BrB:s rekvisit allvarlig psykisk störning. Bestämmelsen innebär huvudsakligen en presumtion mot fängelse för personer som begått otillåtna gärningar under den allvarliga psykiska störningen. I praktiken torde dock presumtionen brytas vid otillåtna gärningar begångna under påverkan av kortvariga alkoholframkallade psykoser. Det betyder att det finns utrymme för att straffa gärningsmän vilka begått otillåtna gärningar under påverkan av de ovan beskrivna rustillstånden.

Det kan ifrågasättas huruvida personer som är psykotiska vid gärningstillfället kan anses ha skuld till sina gärningar. Skuld förutsätter ett mått av kontroll över de gärningar som skulden berör. Personen som åläggs skuld för en gärning ska ha valt den för att ha skuld till den. Det kan ifrågasättas om personer som agerat under kortvariga alkoholframkallade psykoser verkligen valt sina handlingar, och således om de haft skuld till dem. Det kan även ifrågasättas om människan överhuvudtaget äger en fri vilja, eller om våra val är determinerade. Om ett system straffar personer som inte har skuld till sina handlingar bryter det mot, den för straffrätten grundläggande, skuldprincipen.

Majoriteten av alla rättsordningar har ett så kallat tillräknelighetskrav för att en person ska ha straffansvar. Att en person är tillräknelig, innebär att denne har ansvarsförmåga, att personen kan tillräknas sina gärningar. Svensk rätt innefattar dock ingen sådan regel. I betänkandet SOU 2012:17 föreslår den så kallade psykansvarskommittén att en tillräknelighetsregel ska införas i svensk rätt. Om lagförslaget i betänkandet leder till lagstiftning innebär det att straffrätten skulle vara mer logiskt uppbyggd. Förslaget skulle dock innebära att färre kortvariga alkoholframkallade psykoser leder till att personer undgår straff.

Förord

I skrivande stund har Israel börjat beskjuta mål i Syrien. Attackerna har uppfattats som en krigsförklaring av Syriens regim. Israel försvarar sina beskjutningar med att de vill förstöra avancerade robotar vilka transporteras genom Syrien, från Iran, för att beväpna Hizbollah i södra Libanon. Med i denna cocktail av problematiska ingredienser finns USA, Ryssland, Kina, Iran och Nordkorea. Något pyr i världen, vilket bör oroa oss alla.

Varför är det ovan beskrivna relevant för detta examensarbete? Denna uppsats berör en fråga som till stor del behandlar akademiska frågor, vilka torde påverka endast ett fåtal människor i praktiken. Att få möjligheten att under ett halvår behandla principiella frågor, och att uttrycka sina tankar angående dessa frågor, är ett privilegium. Denna möjlighet är en förhandsrätt vilken endast beror på turen att födas i en lugn och ordnad del av världen. Det är därför med ödmjukhet jag tar min examen, vilken är mig given av ett väl fungerande svenskt utbildningssystem. Möjligheten att gå vidare till högre studier är inget som någon bör ta för givet. Mina far- och morföräldrar växte upp i en verklighet där de var tvungna att börja arbeta vid tidig ålder för att bidra till deras familjers försörjning. Deras hårda arbete och välvilja ligger till grund för min möjlighet att idag skriva detta förord.

Det vore respektlöst av mig att inte fastställa vad som gett mig chansen att läsa juristprogrammet vid Lunds juridiska fakultet: tur och andra personers hårda arbete. Fler studenter bör uppmärksamma de fantastiska möjligheter vilka blivit dem givna av en generation vilken investerade i samhällets struktur istället för att sänka skatter och sköta sig själva.

Den inledande, dunkla, beskrivningen av världen är relevant för ett examensarbete i juridik. Inte heller för barn i Syrien är utbildning en självklar del av vardagen. Detta på grund av förutsättningar de själva är helt utan ansvar till. Även detta faktum bör leda till ödmjukhet inför att man fått chansen att utbilda sig. Inledningen visar även på en värld i förändring; svensk rätt kan alltid ändras. Vi är alltid ett världskrig bort från en verklighet med helt andra rättsliga förutsättningar. Av denna anledning är principiella frågor alltid relevanta att diskutera, principerna lever alltid kvar även om lagstiftningen ändras eller försvinner.

Det ovan skrivna framställer möjligtvis mig som en dunkel och sorgsen person. Verkligheten är dock helt annorlunda. Den bubblande glädje vilken skriker i mitt bröst över att bli klar med min utbildning går inte att beskriva i ord. Det är med tacksamhet, ödmjukhet och glädje jag avslutar min tid som student vid Lunds juridiska fakultet.

Kristian Gustafsson – Lund - 2013-05-05

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Cit.	Citeras
DS	Departementsserien
DSM	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JT	Juridisk tidskrift
Kap.	Kapitlet
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon
Rt.	Norsk Rettstidende
SFS	Svensk författningssamling
SL	Strafflagen
SOU	Statens offentliga utredningar
StrL	Straffeloven
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Det är enligt svensk lag tillåtet att konsumera alkohol, vilket är en skillnad från många andra rusmedel. Vissa personer reagerar dock olyckligt vid konsumtion av alkohol och till följd av denna reaktion ändrar de sitt beteende på ett sätt de inte kan förklara efter att ruset lämnat kroppen. I de fall där beteendeförändringen är negativ och leder till en oönskad handling, kan ruset ibland innebära att den berusade upplever negativa konsekvenser av sin alkoholkonsumtion. Dessa konsekvenser kan vara allt från brutna vänskapsband till ett dåligt samvete.

Det ovan beskrivna är sannolikt något ett flertal personer som någon gång konsumerat alkohol kan relatera till. Vissa reaktioner på alkohol är dock långt mycket mer komplicerade. Det finns i svensk rätt exempel på personer som vanligtvis är lugna och följer lagen, vilka helt plötsligt begår fruktansvärda brott under alkoholpåverkan. Ett sådant exempel är gärningsmannen MF i målet NJA 1995 s. 48. MF avtjänar för närvarande ett fängelsestraff på livstid. Anledningen till att MF sitter inlåst är att han mördade sju personer med en automatkarbin i ett psykotiskt tillstånd utlöst av alkoholkonsumtion. MF beskriver själv att han vaknade ur tillståndet när de poliser, som senare grep MF, sköt honom med pistol i höften.

Vissa avvikande reaktioner på alkoholkonsumtion särbehandlas i svensk rätt. Dessa rus kommer i denna uppsats benämnas som ”patologiska rus”, begreppet problematiseras dock ytterligare i uppsatsens terminologiavsnitt. Ett patologiskt rus är egentligen en gammal psykiatrisk diagnos på ett visst slags sjukligt rus som dagens psykiatri inte längre använder sig av. Begreppet lever dock kvar i svensk doktrin och praxis som ett juridiskt begrepp. Enligt gällande rätt skulle den juridiska förståelsen av ett patologiskt rus vara: ”ett kortvarigt psykotiskt tillstånd framkallat av alkoholkonsumtion”. Patologiska rus särbehandlas vid skuldbedömningen i svensk rätt. För att ett patologiskt rus ska vara relevant vid skuldbedömningen ska det psykotiska tillståndet inte vara självförvållat. MF led av en psykos vid gärningstillfället, men hans tillstånd ansågs vara självförvållat och särbehandlades således inte.

Straff ska enligt grundläggande straffrättsliga principer endast åläggas den som har skuld till sina handlingar. För att man ska kunna åläggas skuld krävs också att en person själv valt sina handlingar. Eftersom man kan ifrågasätta huruvida en person under påverkan av ett patologiskt rus valt att utföra vissa handlingar, kan man också ifrågasätta huruvida personen bör åläggas skuld för gärningar begångna under ruset. Vidare kan man också ifrågasätta huruvida personer som varit patologiskt berusade bör straffas för gärningar begångna under detta rus.

Skuldbedömningen i svensk rätt utförs vid prövningen av huruvida en person haft uppsåt till en gärning eller inte. Även oaktsamma handlingar kan skuldbeläggas i de fall där denna skuldform är straffbelagd. Om en person uppfyllt någon av dessa skuldförutsättningar och utfört en handling som är kriminaliserad enligt svensk rätt kan denne drabbas av en straffrättslig påföljd. För personer som agerat under allvarliga psykiska störningar finns dock en bestämmelse som innebär en presumtion mot att dessa personer döms till fängelse som påföljd. Denna bestämmelse återfinns i 30 kapitlet (kap.) 6 § Brottsbalken (BrB). Detta ger att skuldbedömningen även kan sägas återfinnas vid fastställandet av påföljd i svensk rätt.

Bedömningen av uppsåt för personer som agerat under påverkan av självförvållade rus har en särskild bestämmelse i 1 kap. 2 § 2 st. BrB. Rättsläget gällande 1 kap. 2 § 2 st. BrB samt 30 kap. 6 § BrB har nyligen ändrats genom praxis och lagstiftning. Det är därför av intresse att utforska vad som idag menas med patologiska rus enligt gällande rätt.

Att placera bedömningen av skuld först vid fastställande av uppsåt och påföljdsval är speciellt för svensk rätt. De allra flesta rättsordningar, utifrån ett internationellt perspektiv, innehåller ett krav på att en åtalad gärningsman var tillräknelig vid gärningstillfället för att denne ska åläggas skuld. Att vara tillräknelig innebär att en person själv kan ta ansvar för sina gärningar. Svensk rätt innehöll en tillräknelighetsregel innan BrB:s ikraftträdande, varpå kravet att en gärningsman skulle vara tillräknelig för att åläggas skuld avskaffades. Ett system med ett krav på tillräknelighet för att kunna åläggas skuld beskrivs ofta som ett system där tanken om att skuld endast ska åläggas den som agerar medvetet efterföljs på ett mer tillfredställande sätt.

Just nu ligger ett betänkande, SOU 2012:17¹, ute där det föreslås att svensk rätt återigen ska innehålla ett krav på tillräknelighet för att en person ska åläggas skuld till en otillåten gärning. Om detta betänkande leder till lagstiftning torde det påverka hur man behandlar patologiska rus, och kanske även andra komplicerade alkoholrus, i svensk rätt.

1.2 Syfte, problemformulering och avgränsning

Denna uppsats syftar till att utreda vilken betydelse patologiska rus har i svensk rätt. Syftet innefattar en rättsutredning som klargör vilken juridisk innebörd patologiska rus har enligt gällande rätt vid tillämpning av 1 kap. 2 § 2 st. BrB och 30 kap. 6 § BrB. För att vidare utveckla vilken betydelse patologiska rus har i svensk rätt innefattar syftet även att utreda vilka bakomliggande rättsfilosofiska tankar som rättfärdigar en särbehandling av patologiska rus, i detta sammanhang är framförallt den så kallade skuldprincipen relevant. Eftersom betydelsen av patologiska rus i svensk

¹ SOU 2012:17 ”*Psykiatri och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd*” (Cit. SOU 2012:17).

rätt torde förändras om betänkandet SOU 2012:17 leder till att en tillräknelighetsregel åter införs i svensk rätt innefattas även en redogörande utvärdering av betänkandet i uppsatsens syfte.

För att på ett pedagogiskt sätt uppfylla uppsatsen syfte kommer följande frågeställningar besvaras i denna uppsats:

- Vilken rättsfilosofisk bakgrund finns det till att särbehandla vissa alkoholframkallade rus i svensk straffrätt?
- Vad är ett patologiskt rus?
- Vilken betydelse har patologiska rus vid bedömning av huruvida en åtalad person haft uppsåt till otillåtna gärningar utförda under påverkan av ruset?
- Hur skulle den rättsliga bedömningen av patologiska rus påverkas om en tillräknelighetsregel återinförs i svensk rätt?

Eftersom syftet med denna uppsats är omfattande, har uppsatsen avgränsats till vissa frågor med anknytning till patologiska rus. Även andra rusmedel än alkohol torde kunna ge upphov till särbehandling enligt bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB, denna uppsats kommer dock endast beröra rus framkallade av alkoholkonsumtion. Anledningen till denna avgränsning är att samtlig vägledande praxis från Högsta domstolen gällande patologiska rus, behandlar rus framkallade av alkoholkonsumtion. Principerna som beskrivs i denna uppsats torde dock även omfatta andra rusmedel än alkohol.

Ett patologiskt rus är, som nämnts ovan, ursprungligen en diagnos som inte längre erkänns inom svensk psykiatri. Fastställande av vad som är att anse som en psykos är även det en uppgift för rättspsykiatrin. Psykiatrins bedömning av gärningsmän har ofta avgörande påverkan på domstolens bedömning av ett tillstånds relevans vid skuldbedömning, varför uppsatsen behandlar rättspsykiatriska utlåtanden samt termer med rättspsykiatrisk anknytning. Uppsatsen behandlar endast vilken roll rättspsykiatrin spelar vid fastställandet av skuld för gärningar begångna under påverkan av alkoholrus. Processuella frågor om när man i svensk rätt begär in rättspsykiatriska undersökning kommer inte behandlas i uppsatsen.

Uppsatsen behandlar heller inte frågor om bevisprövning av rättspsykiatriska utlåtanden vid påföljdsval i straffrättsliga processer. Vidare kommer uppsatsen inte behandla hur denna bevisprövning påverkas om SOU 2012:17 leder till lagstiftning.

Denna uppsats fokuserar framförallt på huruvida man kan ålägga någon skuld för en otillåten gärning begången under påverkan av ett patologiskt rus. Med en otillåten gärning åsyftas en enligt svensk lag straffbelagd gärning. Uppsatsen kommer således inte att fokuseras på någon speciell brottstyp, eller särskilt skyddsobjekt. Det centrala ämnet i denna uppsats är

därför vilka principiella skäl det finns för att straffa personer, eller underlåta att straffa personer, som begår brott under påverkan av patologiska rus.

Alkoholberusning kan ha inverkan på en persons uppsåt vid en otillåten gärning. Texten behandlar således även frågor angående uppsåt. Begreppet uppsåt kommer dock inte att utredas närmare. Läsaren förutsätts ha kunskap om grundläggande juridiska begrepp, däribland begreppet uppsåt. Det finns tre olika former av uppsåt i svensk rätt. Dessa former av uppsåt kommer inte att redovisas närmare i arbetet.

1.3 Metod och material

Eftersom en huvuddel av syftet med denna uppsats är att tolka och systematisera gällande rätt, har jag huvudsakligen använt mig av en rättsdogmatisk metod. Detta stämmer framförallt in på uppsatsens deskriptiva delar, där gällande rätt behandlas.

För att systematisera den gällande rätten har jag använt mig av rättskälleläran. Utgångspunkten i mina utredningar har varit den skrivna lagen, som ska beaktas som auktoritetsskäl vid svensk rättstillämpning. Detta eftersom lagen har störst auktoritet vid juridisk argumentation. I fall när jag inte funnit svar i lagen, har jag sökt i förarbeten och prejudikat från Högsta domstolen som bör beaktas som auktoritetsskäl vid svensk rättstillämpning. När även Högsta domstolen och lagens förarbeten lämnat oklara, eller tvetydiga, svar har jag vänt mig till den juridiska doktrinen för att söka svar. Juridisk doktrin får åberopas som auktoritetsskäl vid juridisk argumentation, men har lägre status än de tidigare nämnda rättskällorna.²

Det andra kapitlet i denna uppsats behandlar frågan om vad som ger en stat rätt att straffa sina medborgare, samt vad som konstituerar skuld. Dessa frågor har sin grund i, för straffrätten, grundläggande filosofiska och rättspolitiska tankar. Av den anledningen har juridisk doktrin samt annan litteratur varit mer framträdande som underlag till denna del av uppsatsen.

I den del uppsatsen behandlar tillräknelighetslärans, eventuella, återinträde i svensk rätt har ett flertal metoder använts. För att ge en bild av hur en framtida lagstiftning kan se ut har en komparation³ med norsk rätt utförts, detta eftersom norsk rätt redan nu tillämpar tillräknelighetsläran. Det kan sägas att komparation som metod kan tolkas på olika sätt.⁴ I denna uppsats har metoden använts i ett så kallat ”tjänande syfte”, vilket innebär att uppsatsen innehåller en deskriptiv del angående norsk rätt som sedan kommer användas för att utröna hur svensk rätt eventuellt kommer behandla

² Peczenik, Aleksander (1995), *Juridikens teori och metod*, s. 33-36. (Cit. Peczenik, A. (1995)).

³ Diskussion om huruvida komparation är en metod eller en egen vetenskap utelämnas i denna framställning. Det kan dock rekommenderas att läsa om frågan i Bogdan, Michael (1993), *Komparativ rättskunskap*, s. 22-27.

⁴ Jfr Strömholm, Stig, *Har den komparativa rätten en metod*, Svensk juristtidning (SvJT) 1972 s. 456-458.

frågan om patologiskt rus, vid ett återinträde av tillräknelighetsläran i svensk rätt. Detta sätt att använda utländsk rätt ska inte på något sätt överskattas som metod, och kommer endast användas som en del av det underlag som uppsatsens analysdel kommer stödja sig på.⁵

Just nu ligger, som sagt, ett betänkande ute med ett förslag om att svensk rätt åter igen ska tillämpa tillräknelighetsläran. Betänkandet har därför varit en central del av materialet i uppsatsens avsnitt som behandlar tillräknelighetsläran.

Uppsatsen rör ett flertal termer och begrepp som hör hemma inom rättspsykiatri. Min kunskap, liksom de flesta blivande juristers kunskap, om psykiatri är knapphändig. För att förtydliga och klargöra vissa termer har jag vänt mig till en expert på området för att klargöra vissa frågor kopplade till psykiatri. I bilaga A till denna uppsats finns en intervju utförd med Sten Levander, professor i rättspsykiatri. Intervjun utfördes 2013-04-02. För att inget innehåll av intervjun skulle förvrängas användes en så kallad diktafon vid intervjutillfället. Diktafonen är ett elektroniskt hjälpmedel för att spela in ljud. Värde av att spela in intervjun är att man slipper föra anteckningar under intervjutillfället. Genom användning av diktafon förvrängs heller inte intervjuobjektets budskap vid rekonstruktion av samtalet.⁶ Frågorna som ställdes under intervjun skickades till Sten Levander på förhand, på så sätt kunde han förbereda sig på frågorna. Efter intervjun transkriberades samtalet till skriven text. Texten som bygger på intervjun justerades sedan för att bli mer anpassad för formatet. Det slutgiltiga råmaterialet skickades sedan till Sten Levander. Levander godkände texten; han hade dock vissa invändningar mot den ursprungliga lydelsen, vilka justerades till en slutgiltig version. För att Levanders ord inte ska förvrängas i min text har hans uttalande inte tolkats bokstavligt, utan analyserats och satts i sin kontext. Detta för att inte förlora andemeningen med Levanders uttalanden under intervjun.⁷

Avslutningsvis innehåller uppsatsen en analys. Analysen bygger på vad som tidigare tagits upp i uppsatsen och är av kriminalpolitisk karaktär. Det kan ifrågasättas huruvida en kriminalpolitisk del i uppsatsen är meningsfull för läsaren.

Kriminalpolitik berör, liksom all politisk och samhällsvetenskaplig diskussion, politiskt beslutsfattande. Kriminalpolitiken består i straffrättspolitik och behandlar hur straffrätten bör utformas för att upprätthålla krav på effektivitet och rättvisa.⁸ Jag anser, liksom Justitierådet Dag Viktor, att rättsdogmatik utan rättspolitik är meningslös. Den kriminalpolitiska delen i

⁵ Se Strömholm Stig, *Användning av utländskt material i juridiska monografier. Några anteckningar och förslag*, SvJT 1971 s. 253.

⁶ Se Ryen Anne (2004), "Kvalitativ intervju – från vetenskapsteori till fältstudier" s. 56. (Cit. Ryen, A. (2004)).

⁷ Ryen, A. (2004) s. 130-132.

⁸ Jareborg, Nils (2001), *Allmän kriminalrätt*, s. 20-21. (Cit. Jareborg, N (2001)).

analysen kommer utgå från de resultat som framkommit i uppsatsens deskriptiva delar.⁹

1.4 Teori

Denna del av uppsatsen syftar till att klargöra för läsaren vilken utgångspunkt arbetet haft. Det kan sägas att teorin är en förklaring till den verklighet vilken ska utredas under arbetets gång. Detta arbete har utgått från att lagstiftning och rättstillämpning ska vara rättssäker och förutsebar.

Rättssäkerhet och förutsebarhet är ett begreppspar som har koppling till varandra. Begreppet rättssäkerhet kan definieras som förutsebarhet i rättsliga angelägenheter. Begreppet rättssäkerhet kan dock definieras på olika sätt. Utifrån ett ändamålsenligt perspektiv kan det sägas att rättssäkerhet krävs för att straffrätten, och rätten generellt, inte ska bli godtycklig.¹⁰

Begreppet rättssäkerhet kan delas in i kategorier. Det finns delade meningar¹¹ om hur begreppet bör delas in, vanligt är dock att begreppet delas in i två former: materiell rättssäkerhet och formell rättssäkerhet. Materiell rättssäkerhet innebär att rättsliga beslut ska baseras på en avvägning mellan förutsebarhet och etiska värden. Exempel på etiska värden som här åsyftas är frihet och jämlikhet. Den materiella rättssäkerheten innebär även att rättstillämpning ska ske genom lojalitet mot lagstiftaren. Den övergripande idén med demokrati är att folket ska styra ett land, vilket innebär att rättstillämpning ska genomsyras av ett lands medborgares gemensamma intressen. En materiell förståelse av rättssäkerhetsbegreppet torde därför påvisa det komplicerade samband vilket råder mellan demokrati och rättssäkerhet. Formell rättssäkerhet innebär även att lagen ska baseras på förutsebara beslut. Skillnaden mellan formell och materiell rättssäkerhet är att den formella förståelsen inte uppställer något krav på att rättsskipning ska vara etiskt godtagbar.¹²

Denna uppsats utgår från att lagstiftning och rättstillämpningens övergripande mål är att uppnå materiell rättssäkerhet.

Att straffa en person som inte har skuld till sina gärningar kan uppfattas som oetiskt. Klander bör som utgångspunkt endast åläggas den som kan ta ansvar för sina gärningar. I det fall särbehandlingen av patologiska rus i svensk rätt brister i förutsebarhet, eller innebär att personer som inte bör

⁹ Se Viktor, Dag (2012), *I skärningspunkten mellan politik och juridik – skärvor från en straffrättslig kärlekshistoria*, i *Vänbok till Heckscher* s. 349.

¹⁰ Se Jareborg, Nils (1992), *”Straffrättsideologiska fragment”*, s. 81-82. (Cit. Jareborg, N. (1992)).

¹¹ Se t.ex. Jareborg, N. (1992) s. 81 ff.

¹² Peczenik, Aleksander. Aarnio, Aulis och Bergholtz, Gunnar (1990), *”Juridisk argumentation – en lärobok i allmän rättslära”* s. 50 ff.

åläggas skuld straffas, kan det innebära att gällande rätt inte är materiellt rättsäker.¹³

Uppsatsen teoretiska utgångspunkt ligger till grund för hela uppsatsens uppbyggnad och kommer även återspeglas i den avslutande analysen.

1.5 Terminologi

Ett problem med att beskriva patologiska rus är, vilket nämnts tidigare, att begreppet kan ha olika betydelser. Diagnosen patologiskt rus innebar en oväntad reaktion utlöst av alkoholkonsumtion. Reaktionen ledde till att en person agerade personlighetsfrämmande under en tid för att sedan falla in i sömn. Denna diagnos behandlas närmare i kapitel 3.

Patologiska rus är även ett juridiskt begrepp, vilket beskrivs i både praxis¹⁴ och doktrin¹⁵. Enligt gällande rätt innebär patologiska rus ett tillstånd vilket är att anse som en ”allvarlig psykisk störning” i 30 kap. 6 § BrB.

Dessa ovan beskrivna definitioner av patologiska rus kan vara förbryllande när man studerar rättskällor vilka behandlar begreppet. I vissa fall beskrivs diagnosen patologiska rus, i andra det juridiska begreppet. För läsarens skull kommer denna uppsats utgå från tre begrepp:

- ”Patologiskt rus i psykiatrins mening”, vilket åsyftar diagnosen patologiskt rus vilken inte längre är relevant inom svensk rättspsykiatri.
- ”Patologiska rus i juridisk mening”, vilket åsyftar rus som särbehandlas i svensk rätt vid bedömning av uppsåt och vid tillämpning av 30 kap. 6 § BrB anses som en ”allvarlig psykisk störning”. Inom detta begrepp kan olika diagnoser inrymmas. Enligt gällande rätt, vilket också nämndes i bakgrundsavsnittet, innebär patologiskt rus i juridisk mening: ”ett kortvarigt psykotiskt tillstånd framkallat av alkoholkonsumtion”. Begreppet är dock föränderligt.
- ”Komplicerade rus”, vilket åsyftar samtliga alkoholrus där en gärningsman agerat helt personlighetsfrämmande vid gärningstillfället.

De tre begreppen syftar till att göra texten mer lättförståelig och pedagogisk för läsaren.

¹³ Jfr. Jareborg, N. (1992) s. 234-235.

¹⁴ Ett exempel på det återfinns i NJA s. 2001 s. 899.

¹⁵ Ett exempel på det återfinns i Asp, Petter, Jareborg, Nils och Magnus Ulväng (2010), *Kriminalrättens grunder*, s. 385-386. (Cit. Asp, P m.fl. (2010)).

1.6 Disposition

Uppsatsens disposition utgår från en utredning av de mest centrala filosofiska frågorna vilka bör diskuteras vid skuldbeläggning. Av denna anledning innehåller kapitel två en sammanfattande framställning av anledningar till att straffa och kriminalisera vissa gärningar. Därefter redovisas tankar vilka kan ligga till grund för att särbehandla vissa tillstånd, till exempel vissa alkoholframkallade rus. Anledningen till att detta kapitel är placerat först är att läsaren ska få en mer djupgående förståelse av vissa rättsliga bedömningar gällande komplicerade rus. Tanken är att kapitel två ska lägga en god grund för läsaren, vilken bidrar till att läsaren på ett bättre sätt kan tillgodogöra sig det efterföljande materialet.

Nästa del av uppsatsen, kapitel tre, behandlar hur man i svensk rätt behandlar patologiska rus. Som nämnts i terminologiavsnittet till denna uppsats kommer flera olika definitioner av patologiska rus att behandlas. Dels kommer patologiska rus i psykiatriens mening behandlas, fokus kommer dock att ligga på den juridiska förståelsens av patologiska rus. Kapitel tre inleds med en redovisning av patologiska rus i psykiatriens mening. Detta för att läsaren ska få insikt om varför vissa rustillstånd definierats som patologiska rus generellt. Nästa del av kapitel tre innefattar en grundlig genomgång av vilken betydelse patologiska rus har i gällande rätt. Denna framställning innefattar en rättsdogmatisk utredning av 1 kap. 2 § 2 st. och 30 kap. 6 § BrB. För att fastställa gällande rätt har en rättsfallsstudie utförts. Studien utgår från Högsta domstolens praxis där komplicerade rus förekommit. För att avgöra huruvida ett tillstånd är att anse som ett patologiskt rus i juridisk mening tillfrågas expertis inom rättspsykiatri. Av den anledningen innefattar rättsfallsstudien även en utvärdering av rättspsykiatriska utlåtanden kopplade till de rättsfall vilka behandlas. Kapitel tre innehåller även en redovisning av vad som menas med ett patologiskt rus enligt psykiatrien. Anledningen till att diagnosen patologiskt rus utreds är att den visar skillnaden mellan den juridiska förståelsen av patologiska rus och psykiatriens förståelsen av patologiska rus. Denna förståelse är viktig för att förstå anledningen till varför praxis på området ser ut som den gör. Avdelningen om rättspsykiatri visar även den nära koppling vilken finns mellan juridiken och psykiatrien gällande bedömning av komplicerade rus.

Kapitel fyra är tudelat. En del som behandlar betänkanden, och en del vilken behandlar norsk rätt. Betydelsen av patologiska rus i juridisk mening håller eventuellt på att förändras. Detta kapitel redovisar inledningsvis de två senaste betänkandena angående återinförande av tillräknelighetsläran i svensk rätt. Eftersom betydelsen av patologiska rus i juridisk mening torde ändras genom betänkandena, är det av intresse att utreda vilken betydelse patologiska rus och andra komplicerade rus kommer att få om betänkandena skulle leda till lagstiftning. Tillräknelighetsbedömningen syftar till att avgöra huruvida en person kan åläggas skuld för en otillåten gärning. Den del av kapitel fyra vilken behandlar norsk rätt syftar till att göra uppsatsens analys mer mångfacetterad. Norsk rätt, vilken redan tillämpar

tillräknelighetsläran, torde kunna verka som inspiration för hur svensk rätt bör, eller inte bör, utformas.

Avslutningsvis innehåller uppsatsen en analys. Analysen återfinns i kapitel fem. Kapitlet är uppdelat i fem delar. Eftersom ämnet innefattar många komplicerade termer och begrepp, torde uppdelningen hjälpa läsaren att hålla isär de olika frågorna som behandlas i analysen.

2 Staten och straffet

2.1 Straffets bakgrund och preventiva skäl till kriminalisering

Frågan om huruvida personer som begår straffbelagda gärningar under påverkan av vissa komplicerade rus ska särbehandlas eller inte i svensk rätt, väcker frågan om vilka anledningar det finns att straffa människor över huvudtaget. Traditionellt sett har straffet motiverats av religiösa skäl. Rätten att straffa människor har legitimerats genom hänvisning till religiösa texter, varför kriminalisering och bestraffningen svårligen kunnat ifrågasättas eftersom det vore att ifrågasätta guds ord.¹⁶

Brott och straff är termer som kan sägas ha olika innebörd, beroende på hur man ser på dessa termer. Rent generellt kan man säga att brott är när någon bryter mot en av samhällets lagstadgade straffrättsliga regler. Som reaktion på att denne ”någon” brutit mot regeln tillfogas denne ett lidande, ett straff. Straffet är och har historiskt sett ansetts vara en opersonlig vedergällning av en handling motiverad av rättviseskäl. Straffet kan sägas vara en reglerad hämnd från staten, som legitimeras av statens auktoritära ställning.¹⁷

För att en handling ska anses som brottslig, krävs att handlingen kriminaliseras. Kriminalisering av en gärning kan ha olika syften, orsaker och skyddsobjekt. Det gemensamma syftet är dock att påverka personers beteenden. Straffrätten kan därför ses som ett sätt att utöva social kontroll över ett lands invånare.¹⁸ Kriminalisering kan aldrig ha syftet att motverka brott, eftersom brott endast kan begås om en gärning kriminaliseras. Det lättaste sättet att bekämpa brott genom kriminalisering skulle vara att inte kriminalisera några gärningar alls. På så sätt skulle det inte finnas några straffrättsliga lagar att bryta mot.¹⁹

Vid kriminalisering av en gärning utgår lagstiftaren från olika ideologiska utgångspunkter. Ideologi kan sägas vara en utopisk tanke om hur ett samhälle bör fungera. Inom juridiken får ideologier betydelse i ett samhälles lagar. Ideologierna bygger på olika vetenskapliga teorier. I straffrätten blir dessa teorier särskilt viktiga eftersom de legitimerar straffet. Vanligtvis brukar man skilja mellan absoluta och relativa straffrättsteorier.²⁰

¹⁶ Se Jareborg, Nils (1994) ”Straffrättens ansvarslära” s. 314. (Cit. Jareborg, N, (1994)).

¹⁷ Jareborg, Nils, Zila, Josef (2000), *Straffrättens påföljdslära*, s. 15.(Cit Jareborg, N. & Zila, J. (2000)).

¹⁸ Elwin, Göran, Hecksher, Sten och Nelson, Alvar, (1975) ”Den första stenen – Studiebok i kriminalpolitik” s. 16-17. (Cit. Elwin, G. m.fl.(1975)).

¹⁹ Jareborg, N. (1992) s. 207-209.

²⁰ Elwin, G. m.fl.(1975) s. 54.

Absoluta straffrättsteorier handlar om vedergällning och försoning. Straffrätten fungerar, enligt absoluta straffrättsteorier, som en reglering av motvikt. Om en person ådragit sig skuld för en gärning ska denne straffas för att sona skulden.²¹ Relativa straffrättsteorier syftar inte, liksom absoluta teorier, till att uppnå jämvikt i straffrätten. Istället syftar relativa straffrättsteorier till att påverka ett samhälles medborgare på ett önskat sätt. Teorierna kan bland annat syfta till att avskräcka personer i allmänhet att inte utföra vissa gärningar, så kallade allmänpreventiva skäl till lagstiftning. En annan relativ straffrättsteori är så kallade individualprevention, vilken istället syftar till att personer vilka begått brott inte ska återfalla i brottslighet efter att avtjänat sitt straff.

Historiskt sett har brottslighet hanterats som ett moraliskt problem. Denna utgångspunkt har dock förändrats under 1900-talet. Diskussionen om brottslighet har under 1900-talet utgått från sociala förklaringar till att människor väljer att utföra vissa otillåtna gärningar istället för moraliska anledningar.²² Tanken om att det är yttre faktorer snarare än en persons moraliska kompetens som styr huruvida personen begår brott eller inte ledde till att svenska rättsvetare började ifrågasätta hur stor del den fria viljan hade i brottslingars beslutsfattande vid brottstillfället. Denna utveckling innebar att personer som begick brott började ses som sociala avvikare, vilka till viss del ansågs vara predestinerade för brott, växte fram under 1900-talet.²³ Tanken om den predestinerade brottslingen fick grepp i Sverige genom den så kallade "sociologiska skolan". Den sociologiska skolan har haft ett stort inflytande på svensk rätt. Denna utveckling har lett till att individualprevention och samhällsskydd varit straffrättsliga teorier som legat till grund för hur straffrätten utvecklats under 1900-talet.²⁴

Individualprevention utgår från att huvudsyftet med straffet är att förhindra en enskild brottsling att fortsätta begå kriminaliserade gärningar. Teorin om individualprevention kan därför motivera ett antal olika typer av påföljder. Det i särklass mest effektiva sättet att förhindra en enskild att återgå till ett kriminellt beteende skulle till exempel kunna vara dödsstraff. Det finns alltså inget som tyder på att en individualpreventiv reaktion på en brottslig handling innebär en human påföljd.²⁵ En teori om hur man på ett individualpreventivt sätt kan påverka personer som begått brottsliga handlingar, är teorin om behandling och förbättring av lagöverträdare. Teorin om behandling av personer som brutit mot en straffsanktionerad regel går ut på att man ska minska återfallsrisken till brottsligt beteende genom vård eller andra påföljder. Vården kan bestå av till exempel medicinska, psykologiska eller psykiatriska behandlingsformer. Tanken är att brottslingen, som av olika anledningar har begått en otillåten gärning, ska

²¹ Elwin, G m.fl.(1975) s.55-56.

²² Häthen, Christian (2004), "Stat och straff rättshistoriska perspektiv", s. 213-214. (Cit. Häthen, C. (2004)).

²³ Häthen, C. (2004), s. 237.

²⁴ Häthen, C. (2004), s. 244-245.

²⁵ Jareborg, N. & Zila, J. (2000) s. 85.

botas från anledningen till att denne inte är anpassad till att följa samhällets regler.²⁶

Förutom att påverka den straffade brottslingen så att denne inte begår brott igen, har straffet även syftet att avskräcka andra. Straffets obehag ska påverka rationella individer att avstå från otillåtna gärningar. Syftet att avskräcka andra brukar kallas allmänpreventiva skäl till kriminalisering.²⁷

Allmänprevention kan verka på två olika sätt: direkt och indirekt. Den direkta formen av allmänprevention är det hot vilket samhällets medborgare ställs inför. Vissa gärningar, vilka är förbjudna i lag, leder till ett obehag varför samhällets medborgare väljer att avhålla sig från att utföra dessa gärningar. Idén om allmänpreventiva lagars direkta effekt bygger på antagandet om att personer är medvetna om vad de gör när de begår brott. Indirekt allmänprevention handlar om en lagstiftnings normbildande effekt. Genom lagstiftning visar samhället en distansering mot ett visst beteende, vilket indirekt kan påverka medborgarnas attityd mot beteendet. I det fall allmänheten får en negativ inställning till vissa gärningar kopplade till beteendet, torde det innebära att färre personer utför dessa gärningar.²⁸

2.2 Skuld, vilja och förutbestämmande faktorer

2.2.1 Skuldprincipen

Skuldprincipen utgår från den latinska frasen ”*nulla poena sine culpa*”, vilket betyder inget straff utan skuld. Skulden är i modern straffrätt en förutsättning för straffrättsligt ansvar. Principen innebär även att det straff som utdelas ska motsvara måttet av skuld. I äldre rätt var straffrätten effektorienterad, vilket betydde att ju allvarligare följd en gärning hade desto hårdare straff utdömdes. Huruvida en person hade kontroll över händelseförloppet eller inte, spelade mindre roll.

Inom svensk rätt finns två skuldformer: uppsåt och oaktsamhet. Att ha uppsåt till en gärning innebär att man har mer skuld till en gärnings följd än om följderna är ett resultat av oaktsamhet.²⁹ Detta förhållande går att läsa ut ur straffskalorna och påföljdsbedömningen i svensk straffrätt.³⁰

Enligt skuldprincipen ska gärningar endast straffas om gärningarna är personens egna. Det vill säga att personen kontrollerar handlingen, eller borde ha kunnat kontrollera handlingen.³¹ Principen kan härledas ur den så

²⁶ Jareborg, N. & Zila, J. (2000) s. 88-90.

²⁷ Sarnecki, Jerzy (2009), ”*Introduktion till kriminologi*” s. 46. (Cit. Sarnecki, J. (2009)).

²⁸ Sarnecki, J. (2009) s. 429.

²⁹ Jareborg, N. (1994) s. 336-337.

³⁰ Se t.ex. skillnaden mellan 3 kap. 1 § BrB och 3 kap. 7 § BrB, se även Jareborg, N (1992) s. 173 ff.

³¹ Jareborg, N. (1994) s. 338.

kallade ”*konformitetsprincipen*”, vilken innebär att straff eller annan brottspåföljd endast ska drabba den som haft möjlighet att rätta sig efter lagen, vilket är ett krav på kriminaliseringen av en gärning. Det kan sägas att skuldprincipen är de krav på kriminalisering som kan härledas från konformitetsprincipen, men inte innefattas i den så kallade ”*legalitetsprincipen*”. Legalitetsprincipen innebär att inget straff ska utdömas om det inte finns något lagstadgat stöd för straffet. Skuldprincipen kan därför sägas behandla faktorer som kan påverka personer så att de inte kan rätta sig efter lagstadgade regler. Ett exempel på en sådan faktor kan vara ett abnormt psykiskt tillstånd vilket gjort att man inte kunna rätta sig efter en lagstadgad regel.³²

Nästkommande avsnitt av denna avdelning behandlar vad som i svensk rätt åsyftas med termerna straff och skuld.

Begreppet straff är lätt att definiera enligt svensk lagtext. Enligt 1 kap. 3 § BrB finns två ”straff” i svensk rätt: fängelse och böter. Fängelse är enligt 1 kap. 5 § BrB att anse som ett svårare straff än böter. Utöver straffen i 1 kap. 3 § BrB finns även andra påföljder, nämligen: villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Även personer som döms till påföljder vilka inte bedöms som straff, åläggs skuld i svensk straffrätt. Villkorlig dom och skyddstillsyn får används som påföljd istället för fängelse. Av den anledningen är både skyddstillsyn och villkorlig dom att anse som en svårare påföljd än böter.³³

Skuld kan bedömas på olika sätt. Svensk straffrätt bedömer skuld i det enskilda gärningstillfället. Att endast bedöma skuld kopplad vid ett isolerat gärningstillfälle innebär att man utgår från ett ”*episodiskt skuldbegrepp*”. Alternativet till att endast fokusera bedömningen av skuld till gärningstillfället kallas ”*dispositionell skuld*”. Dispositionell skuldbedömning innebär en totalutvärdering av en åtalad persons karaktär. Totalutvärderingen innehåller en sammanfattning av huruvida en gärningsman kan hållas ansvarig för sina personliga förutsättningar, vilka legat till grund för att personen begått en otillåten gärning. En sådan bedömning utgår från att en person har en kriminell personlighet, vilken denne inte kan ”rå för” och således inte ska straffas för. Att inte göra en episodisk skuldbedömning innebär en möjlighet till maktmissbruk, integritetskränkningar och utslagsprocesser inom brottmålsprocessen. Det föreligger även praktiska svårigheter att inom ramen för processen göra en välgrundad bedömning av vilka orsaker som ligger bakom att en person reagerar på ett visst sätt vid ett gärningstillfälle.³⁴

2.2.2 Den fria viljan

”För att förstå mänskligt beteende och handlande behövs information om varför en individ valt att handla på ett visst sätt i en viss situation samt vilka

³² Jfr. Asp, P m.fl. (2010) s. 62ff.

³³ Jareborg, N. (1992) s. 167.

³⁴ Jareborg, N. (1992) s. 184-185.

interaktioner som utspelas med andra individer i den aktuella situationen. Alla människor har sina unika förutsättningar att registrera omvärlden med sina sinnen, skapa sig en inre bild (varseblivning, perception) av dessa registreringar för att sedan tolka och bearbeta materialet tankemässigt (kognition). Under denna process kan hanterandet av information kompliceras av ett aktiverat känslomönster (snabba emotioner och/eller lite långsammare utvecklade känslor). Alla dessa komponenter kommer bidra till det beslut individen tar – beslut som sedan är underlag för motorisk handling (eller alternativt val att inte handla).

Individens faktiska beteende kommer också att präglas av just den individens erfarenheter och bakgrund, aktuella stressnivå samt ärftliga och andra biologiska förutsättningar i kombination med det sociokulturella sammanhanget. Därtill kommer att alkohol, droger och olika typer av läkemedel kommer att påverka beteendet.”³⁵

Det ovan citerade yttrandet är författat av Marianne Kristiansson som är professor i rättspsykiatri. Yttrandet gäller en person som efter alkoholkonsumtion handlat på ett klart personlighetsfrämmande sätt. Personen blev dömd till 5 års fängelse. Kristianssons yttrande visar på hur många faktorer som påverkar en persons agerande i en given situation. Citatet är utvalt eftersom det visar hur komplex frågan om den fria viljan är.

Vilken möjlighet vi själva har att styra över våra egna handlingar har diskuterats genom alla tider. Frågan är komplex och berör vad som menas med termer som vilja, avsikt, val, beslut och handling. Den vanligaste uppfattningen rörande huruvida vi har en fri vilja torde vara att människan äger en sådan. Upplevelsen att man hela tiden styr över sina egna handlingar, att man äger en handlingsfrihet, är sannolikt något som upplevs av alla personer varje dag. Oavsett om valet är att äta en kaka eller att låta bli, väljer vi saker hela tiden. Förmågan att kunna ”agera annorlunda” kan ses som ett bevis för att vi äger en fri vilja.³⁶

Vad som innefattas i ”att kunna handla annorlunda” kan dock problematiseras ytterligare. En tolkning av att kunna handla annorlunda är att en person vid en given situation skulle agerat annorlunda om denne haft mer kunskap, erfarenhet eller haft möjlighet att utveckla vissa rationella förmågor. För att problematisera den fria viljan ytterligare, skulle det kunna tänkas att vår möjlighet att kunna handla annorlunda påverkas av både vårt arv och den miljö vi vuxit upp i. Arv och miljö kombinerat med världens tillstånd och naturlagarna skulle kunna påverka hur personen agerar i ett givet scenario.³⁷

Den intressanta frågan, som aldrig kan besvaras fullt ut, är vad som händer om man spelar upp ett val flera gånger där samtliga omständigheter är identiska och i sådana fall huruvida personen agerar på samma sätt varje

³⁵ Marianne Kristianssons rättspsykiatriska utlåtande för socialstyrelsens rättsliga råd, inkommet till Högsta domstolen 2012-01-12. (Cit: Kristiansson, M (2012)).

³⁶ Se Radovic, Filip (2009), artikeln ”Den fria viljans problem” i artikelsamlingen ”Tillräknelighet”, red. Radovic Susanna och Anckarsäter, Henrik. s. 181-182.. (Cit. Radovic, F (2009)).

³⁷ Radovic, F (2009) s. 182.

gång. Det vill säga, är valet verkligen fritt? Tanken om att inget människan gör kan påverkas kallas fatalism. Fatalismen kan beskrivas som att samtliga händelser i en människas liv är ödesbestämda. Det vill säga oavsett hur livet formar sig. Som exempel kan den gamla grekiska myten om ödesgudinnorna nämnas. Ödesgudinnorna väver, enligt grekisk mytologi, ödet och ingen kan ändra det som vävts in i ödesväven.³⁸ En annan, liknande, inställning är den som t.ex. socialläkaren Lombroso stod för. Lombroso ansåg att det fanns en viss skara i samhället som var födda i fel tid, och att dessa var så kallade ”förbrytarmänniskor”. Förbrytarmänniskan var, enligt Lombroso, grottmänniskor födda i fel tid. Dessa grottmänniskor kunde alltså inte påverka sin egen situation, utan var födda brottslingar.³⁹

2.2.3 Determinism

Frågan om skuld innefattar frågan om huruvida en person kan välja vilka handlingar som denne företar. Vilka beteenden som vi själva väljer, och vilka som är förutbestämda genom arv och miljö är, vilket även nämnts ovan, omöjligt att fastställa. Vad som kan sägas är att människans neurologiska reaktioner på vissa händelser med största sannolikhet påverkas av faktorer som vi själva inte valt, eller i efterhand kan påverka.⁴⁰ Tanken om determinism är i korthet att viss stimulans i en given situation triggar en neurologisk process i människan som denne sedan agerar efter. Eftersom det är troligt att samtliga våra ageranden påverkas av faktorer som vi inte själva valt eller kan påverka, hotar det själva grunden för att tillskriva någon ansvarsförmåga. Nils Jareborg menar att denna osäkerhet runt vilka beslut som man verkligen kan tillskriva en person bör leda till att man vid tvivel hellre bör fria än fälla människor. Enligt Jareborg finns ingen motsättning mellan människans möjlighet att handla annorlunda och determinism. Förmågan att ändra ett beslut, lugna ner sig vid ett aggressivt sinneslag, sänka en knuten näve eller liknande beslut kan alltid förklaras genom att även detta är en förmåga som är personen given. Det vill säga att även förmågan att ändra ett beslut är en förutbestämd kvalité hos individen. Jareborgs inställning är trots detta att personer ska kunna tillskrivas ansvar för gärningar som föregåtts av tidpunkter när den agerande individen haft tillfälle att agera annorlunda.⁴¹

Om man anser att det finns vissa beteenden som är determinerade hos människan, kvarstår dock frågan om vilka handlingar som vi överhuvudtaget själva kan påverka. Jareborg kopplar denna frågeställning till frågan om vad som inkluderas i vårt själaliv. För att förklara huruvida biologiska och sociala faktorer påverkar vårt medvetande krävs därför att man utreder vilken koppling själen har till kroppen, och i vilken mån kroppen påverkar själen. Jareborg menar att det är omöjligt att fastställa vilken relation sinnet och kroppen har. Detta eftersom det inte finns något

³⁸ Radovic, F. (2009) s. 182- 183.

³⁹ Jfr. Adler, Hans, Gefvert, Ola, Levander, Sten och Tuninger Eva, ”*Psykatri – en orienterande översikt*” s. 290-291. (Cit. Levander m.fl. (2008)).

⁴⁰ Jareborg, N. (1992) s. 214-217.

⁴¹ Se Jareborg, N. (1992) s. 217.

sätt att fastställa denna förbindelse genom empiriskt mätbara metoder. Problematiken kan, enligt Jareborg, liknas med att en tavlas skönhet inte kan analyseras genom fysiska och kemiska termer. Av denna anledning kan det konstateras att vi egentligen omöjligt kan veta något om själen, trots att man vet allt om kroppen.⁴²

Om determinism dras till sin absoluta spets innebär det att människan är en maskinlik varelse som endast agerar utifrån faktorer som denne inte kan påverka. Tanken av att inte vara något annat än en maskin skrämmer människan, men är enligt Jareborg en felaktig slutsats av vad en människa måste vara. Om människan förutsätts vara en maskin, innebär det att man drar slutsatsen att människan inte är fullständig, varför man inte kan kräva att den kan påverka vissa saker i sitt eget beteende. Jareborg anser dock att det inte är praktiskt möjligt att straffrätten utformas från någon annan utgångspunkt än att människan är fullständig, men att det är berättigat att anlägga maskinperspektivet på till exempel mycket små barn och sinnessjuka. Det vill säga att utgångspunkten för straffrätten torde vara att människan äger en fri vilja.⁴³

Frågan som kvarstår är vad determinismen lämnar åt oss. Om man godtar att man inte bestämmer något och den fria viljan bara är en chimär, kan frågan ställas om livet är absurt och meningslöst. Determinismen innebär dock inte att känslan av handlingsfrihet inte existerar, den innebär endast att om en person blir utsatt för en situation kommer denne agera utifrån sina tidigare erfarenheter och möjligheter. Om personen skulle kunna återuppleva den givna situationen och samtliga yttre omständigheter var identiska, skulle det leda till att personen tog exakt samma beslut. Eftersom man inte kan skapa ett sådant scenario kan determinismen endast förutsättas existera, men (med största sannolikhet) aldrig bevisas existera.⁴⁴

Förutsatt att man utgår från att determinismen är reell, återstår att utvärdera hur kunskapen om denna ska användas. Jareborg menar att det är viktigt att man utgår från att människan är en fullständig varelse som har möjlighet att påverka sitt eget beteende. Om det skulle bli allmängiltigt att personer inte själva kan styra sina liv skulle det, enligt Jareborg, leda till att fler brott begicks. Detta eftersom allt självkritiskt tänkande annars skulle vara bortkastad. Slutsatsen som bör dras är istället att personer vilka begår brottsliga handlingar ska behandlas mildt av straffrätten. Samhället bör ge brottslingar nya chanser, tillämpa villkorliga straff och ha korta fängelsestraff. Straffets syfte är, enligt en deterministisk synvinkel, endast ett sätt att upprätthålla effektivitet i systemet.⁴⁵ Determinismen kan sammanfattningsvis sägas vara en användbar teori för att avgöra vad vi egentligen kan kräva av den fria viljan, och personers möjlighet/förmåga att ”handla annorlunda”.⁴⁶

⁴² Jareborg, N. (1992) s. 218-220.

⁴³ Jareborg, N. (1992) s. 226-230.

⁴⁴ Jareborg, N. (1992) s. 231-233.

⁴⁵ Jareborg, N. (1992) s. 239-240.

⁴⁶ Radovic, F. (2009) s. 187.

Det finns olika åsikter/trosuppfattningar om huruvida determinism kan förenas med tanken om att människan har en fri vilja eller inte. Tanken att determinism kan kombineras med förståelsen att människan äger en fri vilja brukar kallas kompatibilism. Kompatibilismen utgår inte från att vi har en fri vilja, utan endast att det som krävs av en fri vilja är förenligt med tanken om determinism. Även om en person skulle handla på ett givet sätt, förutsatt att alla omständigheter skulle vara de samma, innebär inte det att hans handling inte kan påverkas. Beslutet kan påverkas på så sätt att man ändrar de omständigheterna som föregått beslutet.⁴⁷

2.3 Sammanfattande kommentar av författaren

Kriminalisering av en gärning kan aldrig ha syftet att minska förekomsten av brottsliga gärningar. Detta eftersom kriminaliseringen av en gärning gör den brottslig. Det finns dock andra orsaker till att kriminalisera och straffa gärningar. Straffet är i grunden ett sätt att vidhålla effektivitet i det straffrättsliga systemet. För att straffrättsliga bestämmelser ska kunna påverka människors beteenden krävs att straffhotet i bestämmelserna realiserar. Eftersom det övergripande syftet med straffrätten kan sägas vara att påverka och minska förekomsten av vissa oönskade beteenden, är det således viktigt att straff utdöms när otillåtna gärningar utförts. Det finns dock vissa (många) gränser för vad straffrätten kan påverka.

Personer som inte kan ta ansvar för sina gärningar på grund av att de varit i tillstånd där de inte haft kontroll över sina egna val bör inte straffas. Deras tillstånd påverkas inte av kriminaliseringen. Av den anledningen finns det inget syfte att straffa personer vilka inte vetat vad de gjort, de kan helt enkelt inte rå för sina gärningar. Att straffa personer som inte kan rå för sina gärningar är även moralisk tvivelaktigt och stämmer inte överens med skuldprincipen.

I svensk rätt kan skuldprincipen, enligt min mening, sammanfattas som: *”påföljden böter eller fängelse får inte utdömas för en otillåten gärning som en åtalad gärningsman inte haft episodisk skuld till, det vill säga gärningar denne inte kontrollerat eller borde ha kunnat kontrollera vid gärningstillfället”*. Denna tolkning utgår dock från att skuldprincipen inte innefattar de övriga brottspåföljderna som inte är att anse som straff enligt 1 kap. 3 § BrB.

Anledningen till att det föreligger osäkerhet inför huruvida man ska straffa en patologiskt berusad person i juridisk mening, är just att personer i det tillståndet inte haft kontroll över sina gärningar; gärningarna är inte valda av personen. Eftersom personen inte agerar under sin fria vilja, bör denne inte tilldelas skuld för gärningarna. Svensk straffrätt utgår, enligt min mening,

⁴⁷ Radovic, F (2009) s. 193-194.

ifrån att människan i normalfallet agerar utifrån sin fria vilja. Det är enligt mig en nödvändig utgångspunkt för straffrätten.

Om man har en inkompatibilistisk inställning till människan, alltså att determinismen utesluter förekomsten av en fri vilja, kan systemet att särbehandla patologiskt berusade ifrågasättas. Ur en inkompatibilistisk synvinkel skulle man kunna argumentera för att en person som är patologiskt berusad agerar utifrån sin fria vilja lika lite som en nykter person som begår brott. Det vill säga att varken den patologiskt berusade brottslingen eller den nyktra brottslingen kan klandras för sina gärningar. Utifrån detta resonemang kan man ställa frågan varför patologiskt berusade ska särbehandlas i jämförelse med andra brottslingar.

3 Patologiskt rus

3.1 Inledning

Denna del av uppsatsen behandlas vad som menas med patologiska rus, både i juridikens och psykiatrins mening. Vad som exakt menas med dessa begrepp kommer utvecklas i detta kapitel.

Det patologiska ruset i psykiatrins mening, kännetecknas av en kraftig överreaktion på alkoholförtäring som leder till att den patologiskt berusade beter sig personlighetsfrämmande och omdömeslöst. Rättsligt blir det patologiska ruset i juridisk mening av intresse eftersom det är ett sådant tillstånd av sinneförvirring som kan utgöra en ”allvarlig psykisk störning” i 30 kap. 6 § BrB:s mening.⁴⁸ Utgångspunkten för att motivera ett särbehandlande av personer som begår brott under ”allvarlig psykisk störning” enligt 30 kap. 6 § BrB är tanken om den fria viljan. Gärningsmannen ska ha makt att påverka sina egna handlingar för att kunna anses ha skuld, och senare straffas.⁴⁹

Detta kapitel kommer utveckla vad som menas med ett patologiskt rus mer specifikt. Kapitlet inleds med en beskrivning av vad som menas med patologiska rus i psykiatrins mening. Efter det kommer regleringen av området utredas, och bakgrunden till bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB presenteras. När bakgrunden till bestämmelsen är klagjord innehåller framställningen rättsfallstudie gällande patologiska rus i juridisk mening. För att läsaren ska få en bättre förståelse för rättsfallsstudien bör den vara uppmärksam på att de tillämpliga bestämmelserna, främst 30 kap. 6 § BrB, har haft olika lydelse i de olika rättsfallen. Hur regleringen har varit utformad, och är utformad, presenteras därför i uppsatsen. Förståelse för hur bestämmelsen förändrats torde vara viktig för att få förståelse för rättsfallen i rättsfallsstudien.

3.2 Patologiska rus i psykiatrins mening

Patologiskt rus är, som tidigare nämnts, i grunden en diagnos inom psykiatri vilken inte längre används. Lars Lidberg, professor i rättspsykiatri, beskriver följande kriterier som vägledande vid fastställande av diagnosen patologiskt rus:

- Det patologiska ruset följer i regel av minnesluckor angående gärningstillfället, fragmentariska minnesbilder kan dock förekomma.

⁴⁸ Asp, P. m.fl. (2010) s. 385-386.

⁴⁹ SOU 1996:185 – *Straffansvarets gränser, DEL I*, s. 491. (Cit. SOU 1996:185(Del I)).

- Den patologiskt berusade har druckit en förhållandevis liten mängd alkohol, men har druckit starksprit.
- Den berusade beter sig på ett överraskande och, för denne, atypiskt sätt. Gärningsmannen har ett ”jagfrämmande” beteende.
- Det patologiska ruset varar oftast från någon enstaka minut till 15 minuter och följs av en djup sömn.
- Andra har ofta inte lagt märke till att den patologiskt berusade druckit alkohol.
- Det patologiska ruset har oftast föregåtts av en, för gärningsmannen, tid av stress, infektionssjukdom eller annan psykisk påfrestning.⁵⁰

Sedan svensk rättspsykiatri införde det så kallade DSM IV-systemet⁵¹ vid fastställande av diagnoser, används inte begreppet patologiskt rus inom svensk rättspsykiatri. Enligt Sten Levander, professor i rättspsykiatri, är det bristen på forskning om tillståndet som gjort att diagnosen patologiskt rus försvunnit ur svensk rättspsykiatri.⁵² Detta eftersom det inte finns tillräckliga bevis för att tillståndet verkligen existerar. Stefan Reimer, domare vid Helsingborgs tingsrätt, hävdar att det finns stöd inom rättspsykiatrin för att tillståndet finns, även om det torde vara högst sällan förekommande.⁵³ Reimers bild av det patologiska ruset i psykiatrins mening stämmer dock inte överens med Levanders. Levander hävdar att det torde vara tämligen vanligt att personer agerar under patologiska rus i psykiatrins mening. Anledningen till att tillståndet vanligen beskrivs som sällan förekommande menar Levander har en förklaring i en gammal uppfattning om tillståndet. Enligt Levander avskrev man förr i tiden att personer som inte haft över en promille alkohol i blodet vid handlingstillfället varit patologiskt berusade i psykiatrins mening, detta trots att symptomen i övrigt var identiska.⁵⁴

I målet 2001 s.899⁵⁵ blev patologiskt rus i juridisk mening definierat som:

*”alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer”*⁵⁶.

Det som tidigare ansetts vara ett patologiskt rus är idag att anse som en kortvarig psykos. Professor Sten Levander skriver i sin text *”Våld/Aggression”* att kunskapen om dessa kortvariga tillstånd är *”anekdotiska och osäkra”*.⁵⁷ Detta har, enligt Levander, inte ändrat sig sedan

⁵⁰ Lidberg Lars (2000), *”Svensk rättspsykiatri – en handbok”*, s. 294. (Cit. Lidberg (2000)).

⁵¹ DSM står för *”Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders”* och är ett diagnosystem från Nordamerika. För mer information, se Levander m.fl. (2008) s.335-337.

⁵² Se bifogad intervju med Levander, Sten i Bilaga A.

⁵³ Reimer, Stefan, *”Fängelseförbudet och rus – en precisering i ljuset av MF”* Juridisk tidskrift (JT) 2002-03 s. 157-158. (titeln innehåller ursprungligen efternamnet på gärningsmannen MF i NJA 1995 s. 48, MF är min ändring).

⁵⁴ Se bifogad intervju med Levander, Sten i Bilaga A.

⁵⁵ Se nedan avdelning 3.3.3.4 – Våldtäktsfallet i Landskrona.

⁵⁶ NJA 2001 s. 899 (s. 907).

⁵⁷ Levander, Sten (1997) *”Psykiatri uppföljningen 1997:11 – Våld/Aggression”* s. 51.

texten skrevs 1997.⁵⁸ Enligt Levander kan termen patologiskt rus passas in under diagnoserna ”organisk psykos/förvirringstillstånd” även om han framhåller att denna beskrivning inte gör tillståndet rättvisa. Levander menar även att Högsta domstolens definition av patologiskt rus som ”*alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer*” är felaktig ur rättspsykiatrins förståelse av vad ett patologiskt rus är.⁵⁹

Lars Lidberg hävdar att patologiska rus klassificeras som ”*alkoholbetingat psykotiskt syndrom*” under DSM IV-systemet. Det av Lidberg beskrivna syndromet har plötslig debut och triggas av små mängder alkohol. Psykostillståndet är, enligt Lidberg, att likna med ett epileptiskt anfall vilket leder till desorientering och följs av djup sömn. Det råder skilda meningar om hur stor mängd alkohol som ska ha konsumerats får att en person ska kunna inträda i ett alkoholbetingat psykotiskt syndrom.⁶⁰

3.3 Patologiska rus i juridisk mening

3.3.1 Fängelseförbudet i brottsbalken och dess utveckling

Synen på vilken betydelse alkoholpåverkan ska ha vid utmätning av straff, samt frågan om skuld har varierat i svensk rätt. Under medeltiden gjorde man ingen skillnad vid rättslig bedömning olika typer av rus. Att vara alkoholpåverkad var ett vanligt tillstånd, och om man begick brott under påverkan av rus ansågs denna omständighet som förmildrande vid straffmätning och i vissa tillfällen som en ursäktande omständighet. Det rådde under medeltiden en klart annorlunda syn på alkohol än i dagens samhälle. Denna skillnad fanns även under Karl XI:s tid som regent. När konungen vid ett tillfälle konfronterade Svea hovrätts president Knut Kurck med det faktum att denne förbisett en av sina arbetsuppgifter, ursäktade Kurck sig med att han ”tagit sig ett rus” och därför inte hade utfört arbetsuppgiften. Ursäkten likt den Knut Kurck använde torde inte varit ovanliga under slutet av 1600-talet. I den kanoniska rätten räknades berusning och själssjukdom som så kallad ”mitagantia”, vilket var att anse som en förmildrande omständighet.⁶¹

Under början av 1700-talet började synen på alkoholpåverkan ändras i Sverige. Pietiströrelsen, vilket var en rörelse sprungen ur den luterska kristna kyrkan, växte sig stark i Sverige. Pietisterna ansåg att alkohol var en djävulens dryck. Att dricka alkohol var en avsägning av guds och den heliga andens nåd. Berusningen i sig började därför ses som något omoraliskt, vilket ledde till att även rättens syn på alkohol förändrades. 1733 utfärdades den kungliga förordningen om svalg och dryckenskap, vilket klargjorde att

⁵⁸ Se bifogad intervju med Levander, Sten i Bilaga A.

⁵⁹ Se bifogad intervju med Levander, Sten i Bilaga A.

⁶⁰ Lidberg (2000) s. 294-295.

⁶¹ Jägerskiöld, Stig, *Straffansvar vid rus – en rättshistorisk studie*, SvJT 1965 s. 305-309 (Cit. Jägerskiöld, S. (1965)).

rus inte längre var en förmildrande omständighet. Personer som begick brott under rus skulle enligt 1733 års förordning bestraffas som om de var opåverkade av alkohol.⁶²

Strafflagen(SL) trädde i kraft år 1865 och gällde fram till brottsbalkens ikraftträdande 1962. Tillräknelighetsläran⁶³ var central i den svenska straffrätten under denna tid. Straffrihet för vissa komplicerade rus reglerades i 5 kap. 5 § SL. Enligt 5 kap. 5 § SL skulle den som utan egen skuld råkat i ett tillstånd av förvirring vara straffri. Bland de förvirringstillstånd som var aktuella vid tillämpningen av bestämmelsen återfanns patologiska rus i psykiatrins mening.⁶⁴ Bedömningen av vad som var att anse som ”egen skuld” till uppkomsten av förvirringstillståndet var en nyhet i svensk lagstiftning. För den som ansågs vara under ett självförvållat rus fingerades tillräknelighet. Rus kunde även anses som en förmildrande omständighet om förvirringstillståndet var mindre allvarligt, detta enligt 5 kap. 6 § SL.⁶⁵

Från de domar som refererats från Högsta domstolen från tiden innan brottsbalkens ikraftträdande kan sägas att Högsta domstolen endast motvilligt tillämpade 5 kap. 5 § SL vid misstänkta patologiska rus i psykiatrins mening. Under denna tid torde den juridiska förståelsen av patologiska rus vara identiskt med den psykiatrins förståelsen av patologiska rus.⁶⁶

Inför brottsbalkens införande diskuterades huruvida straffrihet för personer som var otillräkneliga skulle avskaffas. Tillräknelighetsläran avskaffades som brottsförutsättning i svensk rätt, istället skulle alla kunna åläggas skuld. Brottsbalken byggde på individualpreventiva tankar, brottslingen skulle genom olika påföljder vårdas till förbättring.⁶⁷ Enligt Nils Jareborg grundades denna förändring i ett förhastat avståndstagande från tanken att personer kan vara moraliskt ansvariga för gärningar.⁶⁸

Brottsbalken trädde i kraft den 1 januari 1965. I den ursprungliga versionen av brottsbalken återfanns ett fängelseförbud för personer som begått brott under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller någon annan själslig abnormitet. Bestämmelsen var en föregångare till 30 kap. 6 § BrB och återfanns i 33 kap. 2 § BrB. Fängelseförbudet i 33 kap. 2 § BrB löd som följande innan bestämmelsen försvann ur svensk lagstiftning:

”För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste vara jämställd med sinnessjukdom, må ej tillämpas annan påföljd än överlämnande

⁶² Jägerskiöld, S. (1965) s. 309-313.

⁶³ Se kapitel 4 i denna uppsats.

⁶⁴ Se SOU 1923:9, *Förslag till strafflag*, s. 100.

⁶⁵ SOU 1996:185 – *Straffansvarets gränser, DEL II*, s. 109 (Cit. SOU 1996:185(DEL II)).

⁶⁶ Se NJA 1931 s.160 och NJA 1946 s. 593; jfr Lidberg (2000) s. 294 se även avdelning 3.2 i denna uppsats.

⁶⁷ Se Prop. 1962:10, *”Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till brottsbalk”*, Del C, s.95-96.

⁶⁸ Jareborg, N, (1994) s. 259-260.

till särskild vård eller, i fall som angivas i andra stycket, böter eller skyddstillsyn.

Till böter må dömas, om det finnes ändamålsenligt för att avhålla den tilltalade från fortsatt brottslighet. Skyddstillsyn må ådömas, därest sådan påföljd med hänsyn till omständigheterna finnes lämpligare än särskild vård.

Finnes påföljd som här sagts icke böra ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.”⁶⁹

33 kap. 2 § BrB upphävdes efter betänkanden⁷⁰ utformade av den så kallade ”Bexeliuskommittén”. Fängelseförbudet skulle fortsättningsvis regleras i 30 kap. 6 § BrB. Sinnesjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet byttes, i och med införandet av 30 kap. 6 § BrB, mot rekvisitet ”allvarlig psykisk störning”. Den nya bestämmelsen var dock inte menad att ändra rättsläget, utan skulle i sak vara oförändrad.

Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB innebar ett absolut fängelseförbud, bestämmelsen 33 kap. 2 § 2st. BrB försvann ur brottsbalken, vilket innebar att frågan om skyddstillsyn och böter skulle bedömas med beaktande av en gärnings straffvärde.⁷¹

Fängelseförbudet enligt 30 kap. 6 § BrB utformades enligt följande:

”Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.”⁷²

Denna lydelse gällde sedan till 2008 när bestämmelsen ändrades igen. Lydelsen från 2008 är fortfarande gällande och behandlas i nästa avsnitt.

3.3.2 Gällande rätt angående ”allvarlig psykisk störning” i 30 kap. 6 § BrB

Patologiska rus i juridisk mening är relevant vid bedömningen av vad som är att anse som en ”allvarlig psykisk störning” enligt 30 kap. 6 § BrB.⁷³ 30 kap. 6 § BrB lyder som följer:

” Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen av om det finns sådana skäl ska rätten beakta

- 1. om brottet har ett högt straffvärde,*
- 2. om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård,*
- 3. om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt, samt*

⁶⁹ SFS 1991:679.

⁷⁰ Se SOU 1977:23, 1971 års utredning om behandling av psykiskt avvikande, och SOU 1984:64, *Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten*.

⁷¹ Prop. 1987/88:120 s. 103.

⁷² SFS 1991:1138.

⁷³ Asp, P. m.fl. (2010) s. 385-386.

4. omständigheterna i övrigt.

Rätten får inte döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Detta gäller dock inte om den tilltalade har vållat sin bristande förmåga på det sätt som anges i första stycket 3.

Om rätten i fall som avses i första eller andra stycket finner att någon påföljd inte bör dömas ut, ska den tilltalade vara fri från påföljd.”⁷⁴

Första stycket innebär en presumtion mot fängelse för personer som anses ha en ”allvarlig psykisk störning”. Vid synnerliga skäl kan dock presumtionen brytas. Första stycket innefattar även fyra punkter vilka ska beaktas av rätten när den bedömer vad som är att anse som synnerliga skäl till att bryta presumtionen mot fängelse. Punkterna infördes vid lagändringen 2008⁷⁵ och luckrade upp det tidigare, enligt lagtexten gällande, totala fängelseförbudet. Personer som begått brottsliga handlingar under inflytande av ett patologiskt rus i juridisk mening torde kunna falla in under samtliga fyra punkterna i bestämmelsens första stycke. Av denna anledning kan det ifrågasättas om det patologiska ruset i juridisk mening överhuvudtaget har någon, praktiskt, rättslig relevans idag.⁷⁶

Andra stycket innebär att vissa lagöverträdare, vilka agerat under allvarlig psykisk störning, inte ska dömas till fängelse. Personer vilka gjort sig skyldiga till en otillåten gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning, kan inte dömas till fängelse om de saknat förmågan att inse gärningens innebörd eller kunnat anpassa sitt agerande efter en sådan insikt. I propositionen till den nuvarande lydelsen av 30 kap. 6 § 2 st. BrB nämns en rad exempel vilka kan innefattas under bestämmelsen:

” Exempel på detta är situationer där den tilltalade till följd av en akut psykos eller motsvarande tillstånd har haft en bristande realitetsvärdering av typen vanföreställning eller konfusion (förvirring eller medvetandegrumling) som varit avgörande för hans eller hennes förståelse av gärningen. Domstolen ska alltså pröva om den tilltalade i någon rimlig grad har haft förmåga att förstå innebörden av sitt handlande.”⁷⁷

Enligt andra stycket får tillståndet inte vara självförvållat på det sätt som regleras i 30 kap. 6 § 1 st. 3 p. BrB. Bedömningen av vilka rus som ska anses som självförvållade ska utgå från den praxis som gällde innan lagändringen 2008.⁷⁸

I det fall en person som begått en gärning under påverkan av en ”allvarlig psykisk störning” och haft en nedsatt förmåga att inse en gärnings innebörd eller saknat förmåga att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, ska det enligt 29 kap. 3 § 2 p. BrB anses som en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet för en gärning.

⁷⁴ SFS 2008:320.

⁷⁵ SFS 2008:320 se även DS 2007:5 och prop. 2007/08:97.

⁷⁶ Berggren Nils, Elektroniska kommentaren av 30 kap. 6 § - hämtad på www.zeteo.nj.se 2013-02-21.

⁷⁷ Prop. 2007/08:97 s. 40.

⁷⁸ Prop. 2007/08:97 s.28-29.

3.3.3 Rättsfallsstudie gällande patologiska rus i juridisk mening

Beskrivningen av vad som åsyftas med ett patologiskt rus är ofta knapphändig i juridisk litteratur. Denna rättsfallsstudie syftar till att ge läsaren en mångfacetterad bild av patologiska rus i juridisk och psykiatrins mening. Sammanställningen innefattar mål från Högsta domstolen vilka behandlar rus där de åtalade har begått otillåtna gärningar under påverkan av rustillstånd vilka påverkat de åtalade till att agera helt personlighetsförändrat. Det ska åter igen sägas att läsaren bör vara uppmärksam på att brottsbalkens regler om fängelseförbud har sett olika ut i de olika fallen.

I fallen beskrivs gärningarna och hur de åtalade personerna agerat. Vidare beskrivs hur sakkunniga inom psykiatri bedömt personerna och hur domstolarna tolkat dessa uttalanden.

3.3.3.1 NJA 1968 s. 389 – Överfuriren i Landskrona

NJA 1968 s. 389 gällde gärningsmannen W som den 22 juni 1967 gjorde sig skyldig till en rad olika otillåtna gärningar. Under kvällen hotade W en rad olika personer med pistol. Han avlossade ett 20-tal pistolskott genom ett öppet fönster till sin lägenhet. Skotten riktades mot mål på gatan nedanför. W hade under den 22 juni konsumerat runt 55 cl vodka och en flaska vin. Den 13 juli blev W undersökt av en läkare vid den neurologiska kliniken vid Lunds lasarett. W fick diagnosen:

*”pathologiskt rus + personlighetsabnormitet främst emotionell instabilitet”.*⁷⁹

Den av läkaren på Lunds Lasarett ställda diagnosen patologiskt rus ifrågasattes av Professor Gösta Rylander, efter att Hovrätten begärt ett yttrande av socialstyrelsen. Rylander ansåg att det inte fanns tillräckliga skäl att anta att W led av ett verkligt patologiskt rus vid gärningstillfället. Vidare konstaterade Rylander att W hade handlat under en psykisk abnormitet, men att denna abnormitet inte varit så djupgående att den var att likställa med en sinnessjukdom.⁸⁰ Hovrätten förde i sina domskäl, vilka Högsta domstolen sedan anslöt sig till, ett utförligt resonemang runt bedömningen av vad som menas med ett patologiskt rus. Den minnesförlost som W beskrivit hade kommit plötsligt, men var inte ett faktum som klagjorde att det rörde sig om ett patologiskt rus. Hovrätten lade vikt vid W:s alkoholkonsumtion och citerade Rylanders yttrande:

*”En gammal diagnostisk regel är att diagnosen patologiskt rus icke kan sättas efter förtäring av större alkoholdoser, då berusningsgraden varit betydande. Dylika tillstånd medför av kriminalpolitiska skäl icke berättigande till någon rättspsykiatrisk särbedömning”*⁸¹

⁷⁹ NJA 1968 s. 389 (s.390-391).

⁸⁰ NJA 1968 s. 389 (s.394).

⁸¹ NJA 1968 s. 389 (s.395).

Varför kriminalpolitiska skäl ligger till grund för en diagnos kan ifrågasättas, vilket kommer beröras i analysen av denna uppsats.

Sammanfattningsvis ansåg Hovrätten att W inte varit i ett patologiskt rus under brottstillfället. Som grund för detta beslut, vilket de kom fram till med en erkänd osäkerhet, var att det inte fanns tillräckliga skäl att anta att ett patologiskt rus förelegat och att det inte kunde påstås att W:s agerande den 22 juni var helt främmande för hans personlighet. Fängelseförbudet i 33 kap. 2 § BrB tillämpades således inte.⁸²

Högsta domstolen fastställde Hovrättens domslut. W dömdes till skyddstillsyn, öppen psykiatrisk vård och att avhålla sig från alkoholhaltiga drycker.

3.3.3.2 NJA 1968 s. 471 – Vansinnesfärden på E 3

Den 22 oktober 1966 skedde en trafikolycka på motorvägen E3 som ledde till att en person omkom. Trafikolyckan förorsakades av P som körde i motsatt färdriktning. P var under tillfället påverkad av alkohol och kom inte ihåg något från färden, utan hävdade att han endast kommer ihåg bilden av två lyktor. Från och med bilderna av lyktorna har P en minneslucka fram tills när han vaknade på Borås lasarett efter olyckan. P:s vansinnesfärd på motorvägen E3 hade föregåtts av att P under förmiddagen drack uppskattningsvis 15 cl vodka och 2 mellanöl.⁸³ Häradsrätten beslutade att en rättspsykiatrisk undersökning av P skulle utföras. P undersöktes av överläkaren Lars-Ingemar Lundström. Lundström fastställde att P under bilfärden hade varit tillfälligt från sina sinnens fulla bruk, och att detta tillstånd inte var av eget vållande - vilket Lundström definierade som ett patologiskt rus.⁸⁴ Lundströms utlåtande låg till grund för Häradsrättens dom. P förklarades skyldig till gärningarna. Häradsrätten tillämpade 33 kap. 2 § BrB⁸⁵ och dömde inte ut någon påföljd mot P eftersom denne inte kunde dömas till fängelse, men heller inte var av behov av vård.⁸⁶

Hovrätten begärde in ett yttrande från socialstyrelsen. Gösta Rylander, professor i rättspsykiatri, författade yttrandet vilket baserades på den rättspsykiatriska undersökning som Lundström utfört. Rylander höll med Lundström om diagnosen patologiskt rus, men utvecklade resonemanget en aning. Han förklarade att patologiska rus är en av rättspsykiatrins kanske svåraste uppgifter. I fallet hade P haft minnesluckor, något som kan peka på ett patologiskt rus. Det var dock svårt att klargöra huruvida det var ett patologiskt rus som hade förorsakat minnesluckan eller inte, det fanns enligt Rylander alla möjligheter att själva krocken orsakat hjärnskakning och att det var detta tillstånd vilket orsakat minnesluckorna. Rylander uppmärksammade även Hovrätten på att P inte hade gått in i en så kallad

⁸² NJA 1968 s. 389 (s.395).

⁸³ NJA 1968 s. 471 (s.471-472).

⁸⁴ NJA 1968 s. 471 (s.472-473).

⁸⁵ Se avsnitt 3.4.1.

⁸⁶ NJA 1968 s. 471 (s. 473).

terminal sömn, vilket skulle kunna tyda på att P inte var i ett patologiskt rus. Frånvaron av den terminala sömnen skulle dock, enligt Ryrlander, kunna förklaras med att P upplevde smärta vid smällen och därför inte somnade. Ryrlander utvecklade ett resonemang angående huruvida P:s tillstånd var självförvållat eller inte:

"...att P. varit "utan eget vållande" tillfälligt från sina sinnens bruk grundar sig på att man svårligen kan tänka sig ett självförvållat patologiskt rus, för den händelse icke vederbörande tidigare reagerat onormalt vid spritförtäring och följaktligen vetat om vad som kunde inträffa."⁸⁷

Hovrätten ansåg att P var i ett tillstånd av patologiskt rus under bilfärden och att denne därför inte hade uppsåt. Hovrätten lämnade därför åtalet utan bifall, vilket således var en annan bedömning än den Häradsrätten gjort.

Hovrättens avgörande ändrades i Högsta domstolen. Högsta domstolen utvecklade ett antal intressant slutsatser om patologiskt berusade personer⁸⁸. I domen klargör Högsta domstolen att personer som är patologiska rus kan ha ett syfte med sitt handlande under rusets påverkan. Vidare ansåg domstolen att patologiska rus även kan föreligga vid situationer där en person förtärt en större mängd alkohol.⁸⁹ Högsta domstolen konstaterade att P varit i ett patologiskt rus, men att han hade agerat med uppsåt samt agerat oaktsamt. P blev därför dömd till rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och vållande till annans död. Högsta domstolen ansåg dock att P var i ett sådant tillstånd att 33 kap. 2 § BrB var tillämplig, vilket ledde till att Högsta domstolen dömde P till skyddstillsyn med psykiatrisk observation.⁹⁰

3.3.3.3 NJA 1995 s. 48 – Massmordet i Falun

Svensk kriminalhistorias kanske mest uppmärksammade våldsdåd begicks den 11 juni 1994 av gärningsmannen MF. Den i målet åtalade fänriken MF bevärade sig under kvällen med en automatkarbin från Dalregementet och sköt åtta personer, varav sju avled. Högsta domstolen dömde MF till livstidsfängelse för sju fall av mord och tre försök till mord.⁹¹

MF betedde sig märkligt redan tidigare på dagen innan gärningen begicks. Under samtal med sin far hävdade MF att han skulle på ett hemligt uppdrag med regementschefen i Stockholm. MF:s uttalande om det hemliga uppdraget var helt utan verklighetsförankring. På eftermiddagen var MF och gratulerade sin flickvän som tog sjuksköterskeexamen på den för målet aktuella dagen. Under kvällen drack MF alkohol. Enligt egen utsago konsumerade MF runt 10 cl starksprit och tre flaskor starköl, något som inte reflekterade dennes promillehalt i blodet efter gärningarna som var 1,69 promille. Under kvällen träffade MF sin dåvarande flickvän ett flertal gånger. Mötena innehöll gräl, och slutade med att MF blev utkastad från en nattklubb. MF gick då hem, bytte om till militära kläder och gick till sin

⁸⁷ NJA 1968 s. 471 (s. 477).

⁸⁸ Domstolen torde utgått från patologiska rus i psykiatrins mening.

⁸⁹ NJA 1968 s. 471 (s. 479).

⁹⁰ NJA 1968 s. 471 (s. 480-481).

⁹¹ NJA 1995 s. 48 (s. 75).

arbetsplats på Dalregementet i Falun. Väl på regementet beväpnade MF sig med automatkarbinen och gick ut i Falun. MF:s vansinneskväll slutade när han blev skjuten i höften av en polis som sedan grep MF.⁹²

MF genomgick efter dåden en rad utredningar av psykiatriker och psykologer. Meningarna om MF:s psykiska tillstånd under gärningsnatten går isär. Socialstyrelsens rättsliga råd utformade ett yttrande om MF vilket bifogades i domen. I yttrandet konstaterade Lars Lidberg att MF inte varit påverkad av ett patologiskt rus⁹³ i psykiatrins mening under gärningsnatten. Detta ställde sig majoriteten i socialstyrelsens råd bakom. Levander ansåg att MF var i :

”ett rusutlöst psykotiskt tillstånd; den psykotiska dekomensation som redan fanns hos MF blev manifest när den komplicerades av en avvikande och svärförutsägbar alkoholreaktion.”⁹⁴

Socialstyrelsen kom sammanfattningsvis fram till att MF varit i ett tillstånd som var att anse som en ”allvarlig psykisk störning” under gärningsnatten, och att det fanns medicinska förutsättningar för att överlämna MF till rättspsykiatrisk vård. Professor Bengt Jansson, som också var med i utredningen i det rättsliga rådet, var tillsammans med psykologen Henry Werlinder skiljaktig till socialstyrelsens sammanfattning. Jansson menade att MF inte hade begått brotten under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Enligt Jansson var MF:s reaktion den 11 juni 1994 utlöst av att flickvännen hade aviserat att de skulle göra slut, något som MF reagerat olyckligt på. MF reagerade särskilt olyckligt, menar Jansson vidare, eftersom MF:s personlighet präglades av narcissistiska drag. Att reaktionen blev så kraftig var till stor del alkoholens fel, men inte endast. Jansson förklarade även han att MF inte hade varit under ett patologiskt rus i psykiatrins mening under kvällen, men att MF däremot ”reagerat klart patologiskt på alkohol vid berusning” två gånger tidigare under månaderna innan mordet. Av den anledningen ansåg Jansson att MF borde förutsett att han kunde reagera patologiskt på alkohol, och att ruset därför var självförvållat.⁹⁵

Överläkaren Hans Kåreland konstaterade i sin utredning av MF att denne inte varit påverkad av en psykotisk verklighetsuppfattning under gärningstillfället. MF:s personlighet präglades, enligt Kåreland, av narcissistiska drag och var ovanligt känslig för kritik. Kåreland ansåg inte att MF varit i ett tillstånd som var att anse som en ”allvarlig psykisk

⁹² NJA 1995 s. 48 (s. 49 ff.).

⁹³ Vid tillfället användes det så kallade DSM III-systemet inom svensk rättspsykiatri. DSM III-systemet innefattade diagnosen ”patologiskt rus”. Systemet ersattes kort därefter av DSM- IV varpå diagnosen ”patologiskt rus” försvann ur svensk rättspsykiatri.

⁹⁴ Citatet är justerat. Gärningsmannens namn ändrats till MF, istället för tidigare lydelse vilken avslöjade dennes förnamn.

⁹⁵ Socialstyrelsens Rättsliga råds yttrande, inkommet till Falu Tingsrätt 1994-09-07.

störning”. I Kårelands utredning berörde inte begreppet patologiskt rus i sin undersökning av MF.⁹⁶

Högsta domstolen kom, efter att ha tagit del av Levanders, Lidbergs och Kårelands rättsutlåtande, fram till att MF inte hade agerat under påverkan av en allvarlig psykisk störning i 30 kap. 6 § BrB⁹⁷:s mening. Högsta domstolen motiverade sitt beslut genom att tolka vad lagstiftaren åsyftat med sin lagändring från 33 kap. 2 § BrB till 30 kap. 6 § BrB. Högsta domstolen utvecklade sedan följande resonemang i domen:

”Eftersom ett rusutlöst tillstånd av psykotisk karaktär som i MF:s fall kan avklinga snabbt, skulle konsekvensen kunna bli att varken fängelse eller rättspsykiatrisk vård kan komma i fråga som påföljd ens för synnerligen allvarliga brott.

Det anförda innebär att någon fullkomlig parallellitet mellan kriterierna för fängelseförbudet och för psykiatrisk tvångsvård i vart fall inte bör upprätthållas med avseende på kortvariga rusutlösta tillstånd av psykotisk karaktär. Vid en samlad bedömning finner HD att [MF] inte skall anses ha begått brotten under inflytande av en allvarlig psykisk störning i den mening som avses i 30 kap 6 § BrB. Av det tidigare anförda följer att han inte nu skall anses lida av en sådan allvarlig psykisk störning som gör det möjligt att överlämna honom till rättspsykiatrisk vård. MF bör därför dömas till fängelse.”⁹⁸

Högsta domstolens dom innebar att kortvariga rusutlösta inte kunde innefattas inom rekvisitet allvarlig psykisk störning. I doktrin diskuterades senare att en sådan tolkning endast gäller självförvållade rus.⁹⁹ Denna ståndpunkt bekräftades senare i NJA 2001 s. 899 som behandlas nedan.

3.3.3.4 NJA 2001 s. 899 – Våldtäktsfallet i Landskrona

Omständigheterna i NJA 2001 s. 899 liknar de omständigheter som förelåg i NJA 1995 s. 48 (ovan benämnt som: Massmordet i Falun). Händelserna som behandlades i målet gällde ett fall av våldtäkt och ett fall av misshandel som utspelade sig i Landskrona natten till den 27 oktober 2000. KN blev dömd för brotten, men dömdes endast till skyddstillsyn eftersom denne ansågs handlat i ett tillstånd som var att anse som en allvarlig psykisk störning enligt 30 kap. 6 § BrB. Högsta domstolen ansåg att KN handlat under inflytandet av ett ”patologiskt rus”.

KN konsumerade 10 starköl och en flaska Jägermeister under kvällen som föregick de i målet behandlade gärningarna. Alkoholkonsumtionen ledde till att KN haft en minneslucka från det att han lämnade restaurangen Oliver tills det att han greps av polisen beväpnad med en kniv.¹⁰⁰ Efter att ha lämnat restaurang Oliver försökte KN först dra in en kvinna i en

⁹⁶ Hans Kårelands rättspsykiatriska utlåtande för Rättsmedicinalverket, expedierat 1994-07-07.

⁹⁷ Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § var enligt dåvarande lydelse undantagslöst. Se avsnitt 3.3.1 i denna uppsats.

⁹⁸ Citatet är justerat. Gärningsmannens namn har ändrats till MF, istället för tidigare lydelse vilken avslöjade dennes förnamn.

⁹⁹ Se Asp, Petter, *Svensk rättspraxis – Straffrätt*, SvJT 2001 s. 935.

¹⁰⁰ NJA 2001 s. 899. (s. 902).

trappuppgång. Kvinnan fick dock hjälp av en förbipasserande man att komma undan KN:s grepp. KN gick till attack mot mannen med ett slag. Efter denna händelse tog sig KN hem och beväpnade sig med en jaktkniv. KN tog sig, av okänd anledning, in på ett ålderdomshem och våldtog en av hemmets personal. Under det tilltvingade samlaget pressade KN jaktkniven mot kvinnans bröst. Samlaget avbröts efter att en av kvinnans kollegor upptäckte KN. Kvinnorna blev sedan hotad av KN med kniven, men lyckades springa ifrån honom. Kort därefter blev KN gripen.¹⁰¹

Tingsrätten inhämtade Socialstyrelsens yttrande över den rättspsykiatriska undersökningen som gjordes på KN. Yttrandet baserades på en utvärdering gjord av Anders Forsman, professor i rättspsykiatri.¹⁰² I yttrandet stödjer Forsman resultatet i den ursprungliga undersökningen, vilket var att KN led av ett alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer. KN led enligt undersökningen av en allvarlig psykisk störning under gärningstillfället, men detta tillstånd avklingade i och med att ruset gick ur kroppen. Det fanns således inte grund för att överlämna KN till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § BrB.¹⁰³

Forsmans yttrande lade grunden för Högsta domstolens beslut i målet. Högsta domstolen fastställde att det alkoholbetingade psykotiska tillståndet med hallucinationer, som KN led av under gärningstillfället, var att anse som en allvarlig psykisk störning i den mening som avses i 30 kap. 6 § BrB. Högsta domstolen motiverade sitt beslut på följande sätt:

”Den rättspsykiatriska utredning som företagits i målet ger vid handen att K. N. då gärningarna utfördes befann sig i ett alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer (patologiskt rus), vilket är att anse som en allvarlig psykisk störning, och att gärningarna begåtts under inflytande av denna störning.”

Skillnaden mellan NJA 1995 s. 48, förklarade Högsta domstolen, var att KN:s tillstånd inte var självförvållat. Detta eftersom denne inte haft en liknande reaktion på alkohol tidigare. KN dömdes därför till skyddstillsyn för våldtäkten han utförde den 27 oktober 2000.¹⁰⁴

3.3.3.5 NJA 2012 s. 45 – Samurajsvärdsfallet

Även NJA 2012 s. 45 behandlar vad som är att anse som ”allvarlig psykisk störning” enligt 30 kap. 6 § BrB. Gärningsmannen KH kom inte ihåg någonting om vad som föregått gärningarna eller själva gärningstillfället. Det enda KH kommer ihåg är att han vandrat i sin lägenhet med något slags föremål. Inte heller offret för KH:s gärningar, KH:s sambo, kommer ihåg något från gärningstillfället. De nämnda gärningarna skedde den 13 april

¹⁰¹ NJA 2001 s. 899. (s. 900-902).

¹⁰² Yttrandet från Anders Forsman har dock inte gått att begära ut. Det är gallrat av Lunds tingsrätt och sekretesskyddat hos Socialstyrelsen. Redovisningen av yttrandet kommer därför utgå från de delar som återgetts i NJA 2001 s. 899.

¹⁰³ NJA 2001 s. 899. (s. 903-904).

¹⁰⁴ NJA 2001 s. 899. (s. 907-909).

2011. KH och hans sambo spenderade en myskväll tillsammans, som likt många mysiga kvällar började med tacos, rödvin och sedan film. KH drack under kvällen två och en halv liter rödvin, och somnade på soffan efter att sambon gått och lagt sig. Vad som sedan hände är inte helt klart eftersom varken KH eller sambon kommer ihåg något från händelseförloppet. Vad som är helt klart är att KH misshandlade sin sambo med ett samurajsvärd. KH vaknade och var helt personlighetsförändrad. Han tog sedan samurajsvärdet och högg sin sambo med svärdet i huvud och torso. Huggen var tillräckligt hårda för att skära av en pulsåder i sambons huvud och orsaka skelettskador på hennes kranium.

Marianne Kristiansson, adjungerad professor i rättspsykiatri, utformade ett yttrande gällande den rättspsykiatriska undersökning som utfördes på KH daterat 2011-07-04. Kristiansson kom fram till att KH varit påverkad av en:

*”Icke ändamålsenlig stressreaktion efter ett alkoholulöst impulsgenombrott med en kortvarig förvirring av psykosnära, men inte psykotisk karaktär”.*¹⁰⁵

Kristiansson ansåg därför att KH inte hade varit i ett tillstånd att likna med en allvarlig psykisk störning i 30 kap. 6 § BrB:s mening. Kristiansson klargjorde dock att det finns tillfällen där ett kortvarigt förvirringstillstånd eller psykosliknande tillstånd som utlöses av alkoholkonsumtion i vissa fall kan utgöra en allvarlig psykisk störning. Enligt Kristiansson var det troligast att KH agerat under en reaktiv affektstyrd ilska vid uppvaknandet. KH agerade med ett jagfrämmande beteende vilket triggats av att denne sänkt sin impulskontroll genom att konsumera stora kvantiteter alkohol under en kort tid. Trots detta jagfrämmande beteende ansåg Kristiansson att det fanns tecken på att KH haft en viss handlingskontroll under natten. I Kristianssons samlade bedömning graderades KH:s insiktsförmåga till ”nedsatt förmåga” (efter den tregradiga skalan: saknat förmåga, nedsatt förmåga och haft förmåga) att inse gärningens innebörd och att anpassa sitt handlande efter den insikt som KH haft i sitt eget agerande.¹⁰⁶

Högsta domstolen behandlade frågan om huruvida KH varit under en sådan allvarlig psykisk störning som åsytas i 30 kap. 6 § BrB kortfattat:

*”Av Marianne Kristianssons yttrande, vilket för övrigt vinner stöd av det rättspsykiatriska utlåtandet, framgår att K.H. vid tillfället för gärningen var drabbad av en icke ändamålsenlig stressreaktion efter ett alkoholulöst impulsgenombrott med en kortvarig förvirring av psykosnära men inte psykotisk karaktär. Det har alltså varit fråga om en psykisk störning som dock inte har varit av det slaget att den har varit allvarlig i den mening som avses i 30 kap. 6 § och 29 kap. 3 § första stycket 2 BrB.”*¹⁰⁷

Huvuddelen av Högsta domstolens domskäl berörde sedan frågan om uppsåt vid handlingarna, vilket kommer behandlas i uppsatsens avdelning 3.3.4.

¹⁰⁵ Kristiansson, M (2012).

¹⁰⁶ Kristiansson, M (2012).

¹⁰⁷ NJA 2012 s. 45 (s. 65 - p. 27).

Högsta domstolen ansåg inte att KH begått gärningarna under inflytande av en allvarlig psykisk störning under gärningarnas utförande.¹⁰⁸

Trots att KH reagerat märkligt på alkohol tidigare ansåg Högsta domstolen att KH inte haft något fog för att misstänka att han skulle reagera på vinkonsumtionen som han gjorde. Domstolen konstaterade därför att tillståndet inte var att anse som självförvållat. Av denna anledning ansåg att KH:s psykiska tillstånd skulle beaktas vid påföljdsvalet i enlighet med 29 kap. 3 § BrB. KH blev dömd för synnerligen grov misshandel till 5 års fängelse.¹⁰⁹

3.3.4 Frågan om uppsåt vid patologiska rus i juridisk mening

Denna del av uppsatsen kommer behandla frågan om bedömning av uppsåt vid rus enligt 1 kap. 2 § BrB. Praxis gällande 1 kap. 2 § 2 st. BrB ändrades nyligen. Syftet med denna avdelning är att redovisa vilken betydelse ändringen av praxis kan ha för personer vilka begår otillåtna gärningar under påverkan av patologiska rus i juridisk mening.

I 1 kap. 2 § 2 st. BrB stipuleras:

”Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnens bruk, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott.”

Enligt tidigare praxis, framförallt i NJA 1973 s. 590, skulle 1 kap. 2 § 2 st. BrB tolkas på sådant sätt att begreppet uppsåt skulle utvidgas när man hade att göra med en person som begått brott under påverkan av ett självförvållat rus. Bestämmelsens lydelse ”*skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott*” skulle alltså vara en undantagsregel till 1 kap. 2 § 1 st. BrB vilken anger att en gärning endast ska anses som brott om den begås uppsåtligt.¹¹⁰ Denna tolkning av 1 kap. 2 § 2 st. BrB är dock inte gällande rätt.

Enligt gällande rätt, som framförallt kan uttolkas ur NJA 2011 s. 563, ska 1 kap. 2 § 2 st. BrB tolkas som en påminnelse till Sveriges domstolar att även personer som begår brott under påverkan av självförvållade förvirringstillstånd kan begå brott. Det vill säga att även personer som begår brott under påverkan av självförvållade rus ska ha uppsåt för att dömas.¹¹¹ Tolkningen att 1 kap. 2 § 2 st. BrB ska ses som en påminnelse till svenska domstolar att göra en vanlig bedömning av uppsåt motiveras med att den tidigare tolkningen var ett undantag från skuldprincipen, och eventuellt stred

¹⁰⁸ NJA 2012 s. 45 (s. 65 - p. 27).

¹⁰⁹ NJA 2012 s. 45 (s. 70 - p. 49-51).

¹¹⁰ Se NJA 1973 s. 590.

¹¹¹ Se NJA 2011 s. 563, NJA 2011 s.611 och NJA 2012 s. 45.

mot 6 artikeln 2 p. i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR).¹¹²

I Högsta domstolens dom NJA 2011 s. 563, samt i den efterföljande diskussionen i svensk doktrin, hänvisas flitigt till en artikel angående bedömning av uppsåt vid rus. Denna artikel var Professor Ivar Strahls artikel ”*straffansvar vid rus*”¹¹³. Strahls inställning till uppsåt utgick från den målande frasen ”*han ser rött, men han ser*”.¹¹⁴ Med frasen menas att även den som agerar under påverkan av t.ex. alkohol kan ha uppsåt, och att detta uppsåt ska prövas av domstol om personen begått en lagstridig gärning. Detta synsätt stöds i doktrinen av bland andra professor Petter Asp. Asp menar att Högsta domstolens tolkning av 1 kap. 2 § 2 st. BrB är ett uttryck för skuldprincipen och att den tidigare tolkningen strider mot EKMR.¹¹⁵

Strahls artikel behandlar även frågan om patologiska rus. Strahl menar att bestämmelsen i 1 kap. 2 § 2 st. BrB innebär att rätten ska göra en vanlig bedömning av uppsåt vid patologiska rus. Tolkningen av bestämmelsen i 1 kap. 2 § BrB ger att en patologiskt berusad inte kan anses agera med uppsåt. Enligt Strahl skulle den patologiskt berusade endast kunna dömas för brott som begås av oaktsamhet, men endast om det patologiska ruset var självförvällat. Denna tolkning av 1 kap. 2 § BrB skulle påverka gällande rätt avsevärt, vilket kommer behandlas närmare i den sammanfattande delen av detta kapitel samt i uppsatsens avslutande analys.¹¹⁶

Det kan dock ifrågasättas huruvida en åtalad person kan dömas till oaktsamhetsformen av ett brott, i det fall gärningsbeskrivningen endast omfattar en uppsåtlig brottsform. Svaret på frågan kan inte besvaras generellt, utan varje gärningsbeskrivning får bedömas för sig.¹¹⁷

3.4 Sammanfattande kommentar av författaren

Termen ”patologiskt rus” kan sägas ha olika betydelser. I och med införandet av DSM IV-systemet i Sverige upphörde svensk rättspsykiatri ställa diagnosen patologiskt rus. Den juridiska förståelsen av patologiska rus torde utgå från lydelsen: ”*alkoholbetingat psykotiskt tillstånd med hallucinationer*” från NJA 2001 s. 899. Enligt min tolkning behöver det dock inte nödvändigtvis röra sig om ett psykotiskt tillstånd med hallucinationer för att rekvisitet ”allvarlig psykisk störning” ska uppfyllas. Det torde räcka att personen varit psykotisk. Det är dock klart att det måste

¹¹² NJA 2011 s. 563 (s. 572-574. p. 21-25).

¹¹³ Strahl, Ivar, *Straffansvar vid rus*, SvJT 1965, (Cit. Strahl, I. (1965)).

¹¹⁴ Strahl, I. (1965) s. 391, samt NJA 2011 563 (s. 574. p. 25).

¹¹⁵ Se Asp Petter, ”Åter till Strahl! – HD om straffansvar vid rus” artikel publicerad på hemsidan www.infotorg.se den 21 september 2011. Hämtad 2013-03-13.

¹¹⁶ Se avdelning 3.5.

¹¹⁷ Se NJA 1978 s. 291, NJA 2008 s. 1066 och NJA 2011 s. 611.

röra sig om ett psykotiskt tillstånd för att patologiskt rus i juridisk mening ska föreligga; det räcker inte med att en gärningsman varit i ett psykosliknande tillstånd för att denne ska anses som ”allvarligt psykisk störd”. Denna slutsats utgår från NJA 2012 s. 45.

Den kanske mest avgörande skillnaden mellan ett patologiskt rus i psykiatrins mening och ett patologiskt rus i juridisk mening torde vara alkoholmängdens betydelse. I äldre praxis var alkoholmängden så viktig att den kunde vara helt avgörande för huruvida ett tillstånd blev behandlat som ett patologiskt rus eller inte. Ett tydligt exempel på detta är NJA 1968 s. 389. I NJA 1968 s. 389 hade gärningsmannen W druckit 55 cl starksprit och en flaska vin. Det var den avgörande faktorn till att Gösta Rylander inte ställde diagnosen ”patologiskt rus” på W. Den åtalade KN i NJA 2001 s. 899 hade konsumerat 10 flaskor starköl och en avsevärd mängd starksprit. Alkoholmängden var inte avgörande i det läget, utan fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB tillämpades.

Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB är inte absolut längre. Vid tillfällen där åklagaren visar synnerliga skäl kan presumptionen brytas igenom och fängelse utdömas trots att personen varit i ett patologiskt rus i juridisk mening. Enligt gällande rätt torde patologiska rus i juridisk mening endast mycket sällan leda till att fängelseförbudet tillämpas. Det finns ingen prejudicerande praxis gällande punkterna i 30 kap. 6 § 1 st. p. 1-4 BrB. Eventuellt har lagändringen inneburit att patologiska rus inte har en juridisk innebörd vid domstols val av påföljd för en åtalad. Rättsläget är i denna del, enligt min mening, oklart.

Rimligen torde vissa rusutlösta tillstånd innefattas under 30 kap. 6 § 2 st. BrB. Enligt lagtexten ska rätten inte utdöma fängelse som påföljd i fall där den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller kunnat anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. I propositionen nämns ”akuta psykoser” som ett tillstånd vilket utesluter fängelsestraff i de fall där en person agerat under ett icke självförvällat rus. Det är dock svårt att förstå vilka tillstånd i praxis som innefattas i 30 kap. 6 § 2 st. BrB. Utifrån den definition av patologiskt rus vilken uttrycks i NJA 2001 s. 899, torde inte patologiska rus i juridisk mening innefattas i 30 kap. 6 § 2 st. BrB. Rättsläget är dock oklart i brist på vägledande praxis.

Det finns utrymme att argumentera för att patologiska rus i juridisk mening är relevanta vid bedömning av uppsåt. Detta efter den omvändning Högsta domstolen gjort i praxis, i och med NJA 2011 s. 563. Eftersom Högsta domstolen uttalat att skuldprincipen ska ha en mer central roll i svensk praxis, torde det kunna tolkas till vissa åtalades fördel. Det är enligt mig svårt att föreställa sig att man kan bevisa att en person, som varit helt fränkopplad från sin vanliga personlighet, agerat med uppsåt. I NJA 2012 s. 45 kom Högsta domstolen tillslut fram till att KH inte hade varit allvarligt psykiskt störd enligt 30 kap. 6 § BrB vid gärningstillfället. Trots det påverkade gärningsmannens tillstånd bedömningen av uppsåt. KH ansågs

inte haft ett överskjutande uppsåt, och dömdes för synnerligen grov misshandel istället för försök till dråp. Det finns därför, enligt mig, goda argument för att förändringen i praxis torde kunna påverka betydelsen av patologiska rus i juridisk mening på så sätt att de blir relevanta vid bedömning av uppsåt. En sådan tolkning kan också utläsas från Ivar Strahls artikel i svensk juristtidning ”*Straffansvar vid rus*”, vilken hänvisas till i NJA 2011 s.563.

Skuldprincipen innebär att man inte ska straffas för något som man inte haft skuld till. För att åläggas skuld bör en person som utgångspunkt valt den handlingen som denne beskylls för. Om principen tolkas strikt kan man fundera över varför diagnoser, bedömningar av vad som är självförvållat och mängd alkohol som druckits är relevant. Ett argument kan göras för att man antingen valt sina handlingar, eller så har man inte gjort det. Vidare kan även ifrågasättas hur förutsebar rättstillämpningen angående komplicerade rus är. Den slutsats jag kan dra av rättsfallsstudien i detta kapitel är: om en person vaknar, utan minnen från en tid av berusning, kan personen enligt min uppfattning omöjligt veta vilka gärningar som denne kommer åläggas skuld för. Det finns många svårtolkade begrepp vilka domstolen ska ta ställning till när de bedömer en person som misstänks agerat under påverkan av ett patologiskt rus i juridisk mening. Har personen haft uppsåt? Var personens tillstånd att anse som en allvarlig psykisk störning? Var tillståndet som personen agerade under självförvållat? Dessa bedömningar behöver ibland utföras utan att vittnen till gärningarna funnits, och det kortvariga tillståndet har passerat. Eftersom lagstiftning och praxis förändrats med förhållandevis korta mellanrum, blir det svårt att förutse hur en domstol kommer bedöma otillåtna handlingar utförda under inflytande av avvikande alkoholreaktioner. Bristen på förutsebarhet innebär att vissa bedömningar gällande komplicerade rus blir osäkra och varierande, vilket också är en brist på rättssäkerhet vid bedömningen.

4 Tillräknelighet

4.1 Bakgrund

Många rättsordningar innehåller ett krav på att en åtalad ska varit tillräknelig för att bli straffad för en gärning. Tillräknelighetslärans syfte är att personer inte ska bli dömda för handlingar som de inte kunnat ”rå för”, personerna ska alltså kunna tillräknas sina handlingar för att bli straffad för dem. För att någon ska straffas krävs därför att denne haft kontroll över sina gärningar. Grundtanken med tillräknelighetssystemet är att den som inte kunnat kontrollera vad denne gjort, inte ska bli straffad. Prövning om tillräknelighet ska göras innan frågan om skuld avgörs.

Tillräknelighetsbedömningen utförs för att avgöra om en person kan åläggas skuld, den efterföljande bedömningen av uppsåt utförs för att avgöra om gärningsmannen haft skuld till en gärning.¹¹⁸

Enligt dagens ordning kan man säga att tillräknelighetsprövningen kommer in efter skuldfrågan är avgjord istället för innan. Detta visar sig, enligt Sten Heckscher, till exempel i 30 kap. 6 § BrB.¹¹⁹ Straffansvar förutsätter moraliskt ansvar och skuld. En förutsättning för att placera skuld på någon, är att denne någon har förmåga att ta ansvar för sina handlingar. Det är ytterst av denna moraliska anledning som tillräknelighet används som en ansvarsförutsättning.¹²⁰

Tillräknelighetsläran kan även motiveras av pragmatiska skäl. Om man utgår från att straffrätten har som syfte påverka människors handlingar, förutsätter man att människan har en möjlighet att välja. Att straffa personer som inte besitter denna förmåga innebär att själva grundtanken med systemet frångås.¹²¹

4.2 Återinförande av tillräknelighetsprövning i svensk rätt

4.2.1 SOU 2002:3

1999 tillsattes den så kallade ”*Psykansvarskommittén*”, vars arbete resulterade i betänkandet SOU 2002:3. Kommitténs arbete syftade till att utvärdera för och nackdelar med att återinföra ett tillräknelighetskrav i svensk lagstiftning. Kommittén fick bland annat uppdraget att överväga

¹¹⁸ Radovic, Susanna (2009), artikeln ”*Om begreppet tillräknelighet*” i artikelsamlingen ”*Tillräknelighet*”, red. Radovic Susanna och Anckarsäter, Henrik. s. 22-23.. (Cit. Radovic, S (2009)).

¹¹⁹Heckscher, Sten (2002), ”*Tillräknelighet på nytt*” i ”*Vänbok till Nils Jareborg*” s. 314. (Cit. Heckscher, S (2002)).

¹²⁰ Heckscher, S (2002) s. 314-315.

¹²¹ Heckscher, S (2002) s. 316.

huruvida det fanns anledning att lagreglera frågan om ansvar vid tillfällig sinnesförvirring som uppkommit utan eget vållande.¹²² Kommittén lade fram ett förslag om en reformerad reglering av ansvarsbedömning gällande psykiskt störda lagöverträdare. Enligt förslaget skulle ett krav på tillräknelighet återinföras i svensk rätt.

Tillräknelighetsregeln skulle dock enligt förslaget utformas restriktivt. Den grupp som skulle anses som otillräkneliga enligt förslaget skulle vara mindre än de vilka under då gällande¹²³ lagstiftning omfattades av fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB.

Tillräknelighetsregeln skulle, enligt betänkandet, utformas som följande:

”2 a §

En gärning skall inte medföra ansvar för den som till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.

Vad som nu sagts gäller inte om gärningsmannen i anslutning till gärningen själv vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat liknande sätt.”¹²⁴

Det är således endast rus som inte är självförvållade vilka skulle aktualisera ansvarsfrihet på grund av otillräknelighet enligt förslaget.

Alkoholframkallade kortvariga psykoser skulle bedömas som en allvarlig psykisk störning vilken innefattas i bestämmelsen.¹²⁵ Alkohol skulle även, i enlighet med betänkandet, kunna framkalla ett tillstånd av ”tillfällig sinnesförvirring”. Vilka dessa tillstånd skulle vara utvecklar utredarna inte, utan skriver:

”Det andra grundtillståndet som anges i paragrafen är tillfällig sinnesförvirring. Som tillfällig sinnesförvirring räknas kortvariga men höggradiga omtöcknings- eller personlighetsfrämmande tillstånd som inte beror på en svår psykisk sjukdom eller någon annan form av allvarlig psykisk störning... Vidare kan nämnas fall då någon använt alkohol, narkotika eller något annat främmande ämne utan att vara medveten om det och till följd härav företar personlighetsfrämmande gärningar.”¹²⁶

Vad som menas med att en person ”själv vållat sin bristande förmåga genom rus”, ska bedömas olika beroende på vilket tillstånd som det orsakat. I det fall en person blivit tillfälligt sinnesförvirrad p.g.a. alkohol, ska personer endast ses som otillräkneliga i det fall någon lurat personen att dricka alkohol. De allra flesta rusen torde omfattas av denna beskrivning. För alkoholframkallade psykoser skulle bedömning av vad som anses som självförvållat rus vara annorlunda. Vid alkoholframkallade psykoser skulle

¹²² SOU 2002:3 – ”*Psykisk störning, brott och ansvar*” s. 139. (Cit. SOU 2002:3).

¹²³ Under dåvarande utformning var dock 30 kap. 6 § BrB ingen presumtionsregel, utan innebar ett absolut fängelseförbud. Se avsnitt 3.3.1.

¹²⁴ SOU 2002:3 s. 37-38.

¹²⁵ SOU 2002:3 s. 248-249 och 365-366.

¹²⁶ SOU 2002:3 s. 366.

det enligt betänkandet krävas att en person reagerat på liknande sätt vid konsumtion av alkohol för att den allvarligt psykiska störningen skulle anses som självförvållad.¹²⁷

4.2.2 SOU 2012:17

Den senaste utvecklingen gällande en tillräknelighetsregels vara eller icke vara i svensk rätt är betänkandet SOU 2012:17. Betänkandet utformades av den så kallade ”Psykiatrilagsutredningen”, bygger till stor del på SOU 2002:3, men vissa skillnader finns dock. En förklaring till dessa skillnader är att lagstiftning och praxis på området har ändrat sig mellan 2002 och 2012.¹²⁸

Även i 2012:17 finns ett förslag på att återinföra en tillräknelighetsregel i svensk rätt. Precis som i SOU 2002:3 skulle regeln återfinnas i 1 kap. 2a § BrB, men enligt följande lydelse:

”2a §

En gärning utgör inte brott om den begås av någon som till följd av

1. en allvarlig psykisk störning,

2. en tillfällig sinnesförvirring,

3. en svår utvecklingsstörning

eller

4. ett allvarligt demenstillstånd har saknat förmåga att förstå gärningens innebörd i den situation i vilken han eller hon befann sig eller att anpassa sitt handlande efter en sådan förståelse.

Vad som nu har sagts gäller inte om gärningsmannen i anslutning till gärningen själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat sätt.”¹²⁹

Bedömningen i 1 kap. 2a § BRB kan således delas in i två steg:

- 1) Ett av de tillstånd vilka uppräknas i p. 1-4 ska föreligga.
- 2) Tillståndet leder till att personen saknat förmåga att förstå sina gärningars innebörd eller anpassa sig efter förståelsen.

Tidpunkten för bedömning av huruvida en gärningsman agerat under inflytandet av något av de uppräknade tillstånden ska vara vid själva gärningstillfället. Detta innebär att även kortvariga tillstånd kan ligga till grund för att gärningsmannen ska anses som otillräknelig. Enligt betänkandet ska det även föreligga kausalitet mellan tillståndet och gärningen. För att en person ska anses vara tillräknelig ska denne haft förståelse för en gärnings innebörd i den situation som personen befann sig i. Utöver denna förståelse ska personen även haft möjlighet att anpassa sitt handlande efter denna förståelse.¹³⁰

¹²⁷ SOU 2002:3 s. 368-370.

¹²⁸ SOU 2012:17 s. 225-226

¹²⁹ SOU 2012:17 s. 51-52.

¹³⁰ SOU 2012:17 s. 542-543.

Likt SOU 2002:3 görs en skillnad mellan en ”allvarlig psykisk störning” och en ”tillfällig sinnesförvirring”. Enligt SOU 2012:17 ska alkoholframkallade psykotiska tillstånd kunna innefattas under den första punkten, det vill säga ”allvarlig psykisk störning”. Rekvizitet ”allvarlig psykisk störning” torde ha samma innebörd som enligt gällande praxis angående 30 kap. 6 § BrB.¹³¹ Rustillstånd kan, enligt betänkandet, även innefattas i rekvizitet ”tillfällig sinnesförvirring”.¹³² Vid bedömning av tillräknelighet ska domstolen avgöra huruvida personen i fråga haft förmåga och tillfälle att rätta sig efter lagen. Inom begreppet ”tillfällig sinnesförvirring” innefattas alkoholrus vilka leder till att en person agerat personlighetsfrämmande.¹³³

Tillämpningen av 1 kap. 2a § torde dock endast vara menad att tillämpas restriktivt i jämförelse med 30 kap. 6 § BrB. Författarna till betänkandet uttrycker följande angående bestämmelsernas förhållande:

”Som har framgått ändrades bestämmelsen om det s.k. fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB år 2008 till att vara en presumtion för att en annan påföljd än fängelse ska väljas för den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Det absoluta förbudet mot att döma till fängelse finns dock kvar om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Bestämmelsen innebär emellertid även efter denna lagändring att de psykiskt störda lagöverträdarna särbehandlas påföljdshänseende, i stället för vid bedömningen av skuldfrågan. Detta framstår som en klar brist. De lagöverträdare för vilka det i dag råder ett absolut fängelseförbud är de vars gärningar inte skulle utgöra brott med tillämpning av en tillräknelighetsreglering. Övriga som omfattas av särregleringen i 30 kap. 6 § BrB skulle vid en tillämpning av tillräknelighetsregleringen inte befrias från straffrättsligt ansvar enligt skuldprincipen utan alltså kunna dömas för brott. Detta framstår, som vi ser det, som en betydande förbättring.”¹³⁴

Författarna till betänkandet menar alltså att endast de tillstånd vilka ryms under det absoluta fängelseförbudet i 30 kap. 6 § 2 st. BrB skulle inrymmas i 1 kap. 2a § BrB. Vidare menar lagstiftaren att detta är i enlighet med skuldprincipen, detta uttalande kommer behandlas i den sammanfattande delen i detta kapitel.

Enligt 2012 års betänkande ska endast rus som inte är självförvållade kunna leda till straffrihet på grund av otillräknelighet. Enligt betänkandet ska domstolen göra en oaktsamhetsbedömning för att avgöra huruvida ett tillstånd orsakat av alkohol har varit självförvållat eller inte. För att berusningen ska bedömas som oaktsam krävs inledningsvis att alkoholintaget varit frivilligt. Enligt betänkandet bör undantaget i 1 kap. 2a § 2 st. BrB kunna tillämpas på vissa tillstånd, där ibland alkoholframkallade psykoser. Vidare innehåller betänkandet följande text:

”Kraftigt avvikande alkoholreaktioner kan också i vissa fall leda till

¹³¹ Se SOU 2012:17 s. 362-365 samt s. 543-545.

¹³² SOU 2012:17 s. 546-547.

¹³³ SOU 2012:17 s. 545-548.

¹³⁴ SOU 2012:17 s. 539-540.

att ett förvirringstillstånd inte bedöms som självförvållat, även om själva alkoholförtäringen i sig har skett frivilligt och medvetet.”

I de fall där en person anses som otillräknelig, men där tillståndet som ligger till grund för otillräkneligheten varit självförvållat ska en sedvanlig bedömning av uppsåt utföras. Det påpekas dock i betänkandet att denna bedömning kan bli komplicerad. Detta eftersom resonemang om att en person som ansetts vara otillräknelig ändå haft uppsåt till ett brott blir motsägelsefullt. Av denna anledning torde personer, som ansetts brutit mot en straffbelagd bestämmelse under påverkan av ett självförvållat tillstånd, allt oftare dömas till oaktsamhet istället för uppsåt vid brott där oaktsamhet är straffbelagd.¹³⁵ Bedömningen av uppsåt ska, enligt betänkandet, vara oförändrad från vad som gäller enligt det nu rådande rättsläget.¹³⁶

I det senaste betänkandet finns dock en nyhet i jämförelse med SOU 2002:3. Betänkandet från 2012 innehåller ett förslag till en ny lag, ”Lag om särskilda skyddsåtgärder”(LOSS), som ska säkerställa att det nya systemet innehåller ett samhällsskydd från personer som riskerar återfalla i brottslighet om de släpps fria.¹³⁷ LOSS skulle innebära en möjlighet att skydda samhället från personer som bedömts som otillräkneliga enligt 2012 års betänkandes 1 kap. 2 a § BrB. Detta förutsatt att det föreligger en risk att personerna ska begå fler gärningar av motsvarande slag som de blivit friad från skuld för.¹³⁸ För att LOSS ska bli tillämpligt, enligt 2012 års betänkande, krävs enligt 2 kap. 1 § LOSS att den begångna gärningen:

- Medfört fara för någon annans liv eller hälsa, främst brott mot bestämmelser i kapitel 3, 4, 6 och 13 i BrB.
- Att gärningen inte har ett lindrigare straff än sex månader föreskrivet i straffskalan.
- Samt att det föreligger en ”påtaglig risk” för att gärningsmannen återgår till brottslighet av allvarigare slag.¹³⁹

Vid kortvariga psykotiska tillstånd av de slag som behandlats i denna uppsats torde LOSS inte vara tillämplig.

4.3 Norsk rätt

4.3.1 Bakgrund

Sverige har, vilket även beskrivits tidigare i denna uppsats, ett säreget system för att avgöra huruvida någon ska beläggas med skuld för en gärning. I Norge har tillräknelighetsläran tillämpats sedan länge. Av intresse gällande komplicerade rus är termerna ”psykotisk” och ”bevisstlös”. Under

¹³⁵ SOU 2012:17 s. 554-555.

¹³⁶ SOU 2012:17 s. 552, med hänvisning till NJA 2011 s. 563 och NJA 2012 s.45.

¹³⁷ Även i SOU 2002:3 diskuterades behovet av en sådan lag. Betänkandet innehöll dock inget konkret lagförslag.

¹³⁸ SOU 2012:17 s. 102-103.

¹³⁹ SOU 2012:17 s. 986.

den tid när norsk psykiatri inte använde DSM IV-systemet föll patologiska rus i psykiatrins mening under termen ”bevisstløs”.¹⁴⁰

Norsk rätt delar upp rus i två kategorier: ”typiska rus” och ”atypiska rus”. De ”atypiska rusen” karaktäriseras av att personen tappar kontrollen över sina handlingar och sedan inte kommer ihåg något från den tid då denne varit under inflytande av det ”atypiska ruset”. Både ”typiska rus” och ”atypiska rus” kan ligga till grund för att en person ska bedömas som otillräknelig vid handlingstillfället.¹⁴¹

4.3.2 Tillräknelighetsregeln i norsk rätt

I Straffeloven (StrL) från 1902¹⁴² var bevisstløs ursprungligen ett tillstånd som oavsett uppkomst ledde till straffrihet för de otillåtna gärningar man företagit under tillståndet. Huruvida ett rustillstånd var att anse som självförvållat eller inte var således inte relevant vid bedömningen av tillräknelighet.

Tillräknelighetsregeln återfinns i 44 § StrL. Komplicerade rus kan leda till att en person bedöms som otillräknelig enligt 44 § StrL.

Tillräknelighetsregeln i 44 § StrL lyder som följer:

”Den som på handlingstiden var psykotisk eller bevisstløs straffes ikke.

Det samme gjelder den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad.”

Även norsk rätt innefattar en särskild regel vilken berör självförvållade rus. Självförvållade rus regleras i 45 § StrL som ett undantag från tillräknelighetsregeln i 44 § StrL. I norsk rätt bedöms majoriteten av alla rus vara självförvållade. ”Atypiska rus” anses mer sällan som självförvållande än de ”typiska rusen”.¹⁴³ I de fall när en åtalad person begått en otillåten gärning då denne varit ”bevisstløs” på grund av alkoholkonsumtion, men ruset inte anses som självförvållat, lämnas personen utan straff.¹⁴⁴

¹⁴⁰ NOU 1990:5 s. 43. Hämtad på www.websir.lovddata.nu - 2013-05-02 .

¹⁴¹ Ot.prp.(Odelstingsproposisjon) nr 90 (2003-2004) – elektronisk version från norska regeringens hemsida: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/20032004/otprp-nr-90-2003-2004-/15/6.html?id=179625> – hämtad 2013-04-18. Se även Matningsdal, Magnus och Bratholm, Anders (2003), ”Straffeloven kommentarutgave 2.utg. – Første del. Almindelige bestemmelser” s. 370. (Cit. Matningdal, M m.fl. (2003)).

¹⁴² Straffeloven 22. mai 1902 nr. 10. En ny version av straffeloven är dock genomröstad i norsk riksdag, straffeloven 20. mai 2005 nr. 28, men endast delar av den nya straffeloven har trätt ikraft. De delar av straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 som är i kraft återfinns i dess 411 §. En del av bestämmelserna som beskrivs i denna uppsats skulle påverkas när straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 träder i kraft, lagen kommer dock inte analyseras närmare.

¹⁴³ Se Rt. 2008 s. 1393 p. 15.

¹⁴⁴ Boucht, Johan (2011), ”Betydelsen av självförvållat rus vid uppsåtsbedömning enligt norska strl. § 40”, Tidskrift for Rettsvitenskap, vol 124, 5/2011, s. 617. (Cit. Boucht, J. (2011)).

Termen ”bevisstløs” betyder medvetlös. Tillståndet avser en kortvarig och djupgående medvetandestörning. Det är alltså inte personer som är livlösa eller i tillstånd liknande koma som avses.¹⁴⁵ En person kan vara vaken och röra på sig, men ändå anses vara bevisstløs vid gärningstillfället.¹⁴⁶ Sådan bevisstløshet där personen fortfarande är vaken kallas ”relativ bevisstløshet”. För att anses vara bevisstløs, krävs att kopplingen mellan jaget och handlingen är borta.¹⁴⁷ Alkoholframkallade kortvariga psykoser som upphör när alkoholen lämnar kroppen är att anse som bevisstløshet. Detta ger att även psykoser utlösta av alkoholkonsumtion innefattas i 45 § StrL, alkoholframkallade kortvariga psykoser är således inte straffria om de är självförvållade.¹⁴⁸

Den rättsliga förståelsen av rekvisitet självförvållat rus i 45 § StrL:s mening är sträng. Endast i undantagsfall kommer rätten fram till att ett rustillstånd inte varit självförvållade. Rätten utför en oaktsamhetsbedömning för att avgöra om ruset är självförvållat eller inte. Om bevisstløsheten uppkommit på grund av att gärningsmannen blivit lurad att dricka alkohol, eller inte haft vetskap om att en dryck innehållit alkohol när denne druckit drycken, bedöms ruset inte vara självförvållat. Denna bedömning är dock annorlunda vid så kallade atypiska rus.¹⁴⁹

När en gärningsman agerat under påverkan av ett självförvållat rus kan tillståndet ändock vara en förmildrande omständighet, vilket kan leda till lägre straff enligt 56 § 1st. p. d. StrL. Vid utmätningen av straff är det även tillåtet att döma till lägre straff än minimistraftet i en bestämmelse om personen varit bevisstløs, detta enligt 57 § StrL.¹⁵⁰

4.3.3 Uppsåtsbedömning vid rus i norsk rätt

I norsk rätt krävs, precis som i svensk rätt, att en person haft uppsåt till en otillåten gärning för att denne ska hållas ansvarig för gärningen. Kravet att en gärningsman ska ha uppsåt till sina gärningar för att hållas ansvarig regleras i 40 § StrL. För otillåtna gärningar vilka begåtts under påverkan av rus, finns en särskild bestämmelse om hur uppsåtet ska bedömas. 40 § 2:a mening StrL lyder som följande:

”... Har gjerningsmannen handlet i selyforskyldt rus framkalt ved alkohol eller andre midler, skal retten se bort fra beruselsen ved bedømmelsen av om handlingen var forsettlig.”

¹⁴⁵ Boucht, J. (2011) s. 615.

¹⁴⁶ Se t.ex. Rt. 1981 s.940. Hämtad på www.websir.lovdata.nu - 2013-05-02 .

¹⁴⁷ Matningdal, M. m.fl. (2003) s. 367.

¹⁴⁸ Se Rt. 2008 s. 549 p. 43-47 samt Rt. 2011 s. 1159 p. 10. Hämtade på www.websir.lovdata.nu - 2013-05-02.

¹⁴⁹ Se t.ex. Rt. 1967 s. 688, Rt. 1983 s. 1115 och Rt. 2008 s. 1393 p. 14-17. Hämtade på www.websir.lovdata.nu - 2013-05-02.

¹⁵⁰ Slettan Svein (1990) ”Den straffrettslige betydningen av at gjerningspersonen var beruset i gjerningsøyeblikket” i ”Festskrift till Anders Bratholm 70 år” s. 120-122.

Bestämmelsen i 40 § 2:a meningen StrL innebär att norska domstolar ska bortse från betydelsen av en gärningsmans rus om det varit självförvållat. Domstolen ska således bedöma hur gärningsmannen skulle agerat om denne inte varit påverkad av alkohol.¹⁵¹

Norsk rätt skiljer sig från svensk rätt vid bedömning av uppsåt. För att avgöra huruvida en person, vid ett självförvållat rus, agerat med uppsåt utför norsk domstol ett hypotetiskt prov. Domstolen ska sätta sig in i gärningsmannens situation och bedöma hur denne agerat om han varit nykter, detta framgår av 42 § 3 st. StrL.¹⁵²

4.4 Sammanfattande kommentar av författaren

Om lagförslagen i betänkandet SOU 2012:17 leder till lagstiftning skulle det innebära en avsevärd förändring av svensk straffrätt. Införandet av en tillräknelighetsregel innebär att rätten först och främst ska ställa sig frågan om personen kan åläggas skuld. I det fall domstolen fastställer att gärningsmannen varit tillräknelig, ska rätten i nästa steg bedöma huruvida gärningsmannen haft skuld till gärningen vilket sker vid bedömningen av uppsåt. Enligt betänkandet ska två tillstånd vara relevanta vid tillräknelighetsbedömning av personer vilka utfört otillåtna gärningar under ruspåverkan. Dessa två tillstånd är ”allvarlig psykisk störning” och ”tillfällig sinnesförvirring”. I det fall en gärningsmans tillstånd innefattas i bestämmelsen, ska tillståndet även påverkat gärningsmannen så att denne inte kunnat förstå gärningens innebörd i den situation vilken han eller hon befann sig i eller kunnat anpassa sitt handlande efter en sådan förståelse. Alkoholframkallade psykotiska tillstånd skulle innefattas i begreppet allvarlig psykisk störning även fortsättningsvis, förutsatt att betänkandet leder till lagstiftning.

Betänkandets författare förslag till ändring innebär att de tillstånd som idag innefattas i det absoluta fängelseförbudet i 30 kap. 6 § 2 st. BrB ska leda till att en person anses som otillräknelig. Enligt min förståelse av SOU 2012:17 anser lagstiftaren att de som enligt gällande rätt faller in under presumptionsregeln i 30 kap. 6 § 1 st. BrB således ska bedömas som tillräkneliga. Detta motiveras, utan att utvecklas i betänkandet, med skuldprincipen. Lagstiftaren motiverar således straff av personer som agerat under psykotiska tillstånd med hänvisning till skuldprincipen.

¹⁵¹ Boucht, J. (2011) s. 612-613.

¹⁵² Andenæs, Johannes, (2004) ”*Alminnelig strafferett*” s. 317-319 (Cit. Andenæs, J. (2004). Jfr: NJA 1973 s. 590.

5 Analys

5.1 Gällande rätt

Denna uppsats har utgått från tre olika termer angående avvikande alkoholrus: patologiskt rus i juridisk mening, patologiskt rus i psykiatrins mening och komplicerade rus. Det patologiska ruset i juridisk mening påverkas, enligt min definition av begreppet, av ett flertal faktorer. Termen följer svensk lagstiftning och praxis, vilket innebär att begreppet är föränderligt.

Enligt gällande rätt innebär termen patologiskt rus i juridisk mening en alkoholframkallad kortvarig psykos. Alkoholframkallade kortvariga psykoser är att anse som ”allvarliga psykiska störningar” i 30 kap. 6 § BrB:s mening. Patologiska rus i juridisk mening innefattar, enligt min tolkning, inte ett krav på att tillståndet inte varit självförvållat. Under den tid när NJA 1995 s. 48 och NJA 2001 s. 899 gav uttryck för gällande rätt, innefattade begreppet patologiskt rus i juridisk mening ett krav på att tillståndet inte var självförvållat.

Den presumtionsbrytande bestämmelse om självförvållade rus, vilken infördes i 30 kap. 6 § 1 st. 3 p. BrB 2008, innebar enligt min mening en förändring av patologiska rus i juridisk mening. Innan lagändring trädde i kraft var fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB undantagslöst enligt lagtexten, huruvida ett rus var självförvållat inkluderades då i begreppet ”allvarligt psykiskt störd”. Betydelsen av självförvållade rus har i och med 30 kap. 6 § 1 st. 3 p BrB lyfts ur bedömningen av vad som är att anse som en allvarlig psykisk störning. Självförvållade rus är nu ett reglerat exempel på synnerliga skäl att bryta igenom presumptionen mot fängelsestraff i bestämmelsen 30 kap. 6 § 1 st. BrB. Denna utveckling visar begreppet patologiska rus i juridisk meningens föränderlighet på ett tydligt sätt.

Förändringen av praxis gällande 1 kap. 2 § 2 st. BrB innebär att bedömning av uppsåt gällande personer under påverkan av alkohol inte ska skilja sig från andra bedömningar av uppsåt. Även i 1 kap. 2 § 2 st. BrB innefattas ett uttryckligt krav på att ruset är självförvållat för att bestämmelsen ska vara tillämplig. NJA 2011 s. 563 innebär dock att bestämmelsen endast ska fungera som en påminnelse till domstolen om att 1 kap. 2 § 1 st. BrB även är tillämplig vid sådana rus. Detta torde, rimligtvis, innebära att bedömningen av uppsåt inte påverkas av huruvida ett tillstånd är självförvållat eller inte. Alla tillstånd ska bedömas lika enligt det gällande rättsläget givet av NJA 2011 s.563. Av denna anledning kan man tolka gällande rätt som följande:

- 1) Huruvida ett tillstånd är självförvållat eller inte har ingen betydelse vid fastställandet av om ett rus är att anse som ett patologiskt rus i juridisk mening.

- 2) Enligt tolkning av praxis och doktrin kan förekomsten av ett patologiskt rus i juridisk mening bli relevant vid bedömning av uppsåt.
- 3) Vid fall där ett patologiskt rus i juridisk mening innebär att en åtalad gärningsman inte haft uppsåt till en gärning, torde personen kunna frias från påföljd. Detta oavsett om ruset är att anse som självförvållat eller inte.

I det fall patologiska rus i juridisk mening skulle få betydelse vid bedömningen av uppsåt, är min mening att skuldprincipen skulle tillgodoses på ett bättre sätt i svensk rätt. Personer som inte har kontroll över vilka gärningar de begår, eller agerar utan inflytande av sin fria vilja, bör inte anses ha skuld för gärningar utförda under tillståndet. Av den anledningen ska de heller inte straffas, inget straff utan skuld.

Det kan ifrågasättas huruvida svensk rättstillämpning verkligen värnar om skuldprincipen så mycket som förarbete och praxis vill göra gällande. I vissa fall får man uppfattningen att skuldbedömningen i svensk rätt har andra grunder än att avgöra huruvida en person kunnat kontrollera sin handling eller inte.

Som berörts i denna uppsats utgår bedömningen av patologiska rus inte helt och hållet från vetenskapliga studier. Ett exempel på detta återfinns i NJA 1968 s. 389. Gösta Rylander skriver i sitt utlåtande, av den i målet åtalade överfyreren från Landskrona, att det finns kriminalpolitiska skäl till vissa diagnostiska regler. Att det finns bakomliggande syften till vissa diagnoser visar sig även, enligt mig, i denna uppsats benämnda samurajfallet NJA 2012 s. 45. Professor Marianne Kristiansson skriver i sitt utlåtande åtta sidor om hur en person generellt sett upplever vissa intryck, och om hur gärningsmannen KH eventuellt har uppfattat sin omvärld under brottstillfället. Hur hon lyckas sätta sig in i hur KH upplevt sin omvärld är dock svårt att förstå. Det finns ingen som iakttagit KH, eller kan återberätta några händelser från det aktuella gärningstillfället. KH beskrev själv att han har fragmentariska minnen av att gå runt med ett föremål i handen i sin lägenhet, hans minne kom först tillbaka helt när han vaknade i arresten. Det i stort sett enda som finns att tillstå, vid bedömning av KH:s tillstånd, är resultatet av KH:s agerande med samurajsvärdet. Enligt Sten Levander, även han professor i rättspsykiatri, är utlåtandet något som förväntas av Kristiansson och att det är anledningen till att det författades.

Att väva in kriminalpolitiska faktorer vid bedömning av en person vilken är helt personlighetsförändrad är godtyckligt och är således inte rättssäkert.

Enligt min bedömning torde patologiska rus i juridisk mening endast undantagsvis aktualisera någon rättslig särbehandling enligt gällande rätt. Otillåtna gärningar vilka bedömts uppsåtligt utförda, men utförts under påverkan av en alkoholutlöst psykos, ska framförallt hänföras till 30 kap. 6 § 1 st. BrB. De synnerliga skäl vilka regleras i 30 kap. 6 § 1 st. p. 1-4 BrB torde vara tillämpliga majoriteten av alla patologiska rus i juridisk mening.

Sveriges domstolar har således möjlighet att döma personer, vilka begått gärningar under påverkan av patologiska rus i juridisk mening, till fängelse.

Eventuellt skulle vissa alkoholframkallade psykoser kunna innefattas i 30 kap. 6 § 2 st. BrB. Enligt förarbetena ska ”akuta psykoser” innefattas i bestämmelsen tillämpningsområde. Vilka rusutlösta tillstånd som kan täckas in under benämningen ”akuta psykoser” är enligt min mening svårt att förutse. Rättsläget i denna del är därför, vilket nämnts innan, oklart.

Om personer som begått otillåtna gärningar under påverkan av ett patologiskt rus i juridisk mening straffas med fängelse, innebär det enligt min mening att skuldprincipen inte tillgodoses i svensk rätt. Domstolen skulle i sådana fall utdela straffet fängelse till gärningsmän vilka inte kunnat kontrollera sina handlingar vid gärningstillfället. Svensk rätt skulle i sådana fall straffa åtalade vilka inte haft skuld till sina gärningar.

5.2 Värdet av tydlig terminologi, en fråga om rättssäkerhet

Syftet med denna uppsats är att utreda vilken betydelse patologiska rus har i svensk rätt. Under arbetets gång har det funnits ett problem, som återkommit. Begreppet patologiskt rus används på ett, enligt min mening, otydligt sätt i praxis, förarbete och doktrin. I denna del tänker jag analysera två ställen där termen patologiskt rus används, men var användningen av ordet lämnar osäkerhet om vad som åsyftas. Samtliga exempel kommer från material som använts i uppsatsens tredje och fjärde kapitel.

Följande går att läsa i Petter Asp, Nils Jareborg och Magnus Ulvängs lärobok ”*Kriminalrättens grunder*” publicerad 2010:

”Ett patologiskt rus (eller komplicerat rus) kännetecknas av en väldig överreaktion, också på en mycket måttlig alkoholförtäring, helt omdömeslöst och personlighetsfrämmande handlande, som ofta följs av minnesförlust rörande vad som hänt. Det utgör ett exempel på tillfälliga förvirringstillstånd, som klassificeras som allvarlig psykiska störningar enligt BrB 30:6. Patologiska rus är mycket sällsynta företeelser.”¹⁵³

Här kan man fundera på vilken definition av patologiska rus som åsyftas av Asp, Jareborg och Ulväng. Den inledande meningen innehåller ordet ”kännetecknas”, vilket verkar innebära att det är själva tillståndet som beskrivs i texten. Efter det beskrivs vilka dessa kännetecken är. Det som skrivs är korrekt gällande de tillstånd som åsyftas enligt den juridiska förståelsen av patologiska rus, det vill säga: alkoholframkallade kortvariga psykoser. Alkoholmängden är förvisso inte en uttrycklig del av bedömningen av vad som är att anse som ett patologiskt rus i juridisk mening, men det stämmer att de kan framträda även vid en måttlig alkoholförtäring. Det förbryllande blir den avslutande meningen: ”*Patologiska rus är mycket*

¹⁵³ Asp, P m.fl. (2010) s. 385.

sällsynta företeelser". Om man i en lärobok i juridik beskriver en rättslig term bör det intressanta vara hur ofta den tillämpas. Ordvalen "*sällsynta företeelser*" ter sig mycket märkligt i sammanhanget. Ett rättsligt begrepp vilket ändrar innebörd beroende på lagstiftning och praxis torde tillämpas olika mycket beroende på Sveriges lagstiftare och domstolars beslut. Det är för mig uppenbart att författarna blandar ihop de båda termerna i sin text. Det som beskrivs i Asp, Jareborg och Ulvängs text utgår, enligt mig, från en förståelse av vad som i denna uppsats benämnts som patologiska rus i psykiatrins mening. Eftersom den diagnosen inte används inom rättspsykiatrin, och den inte överstämmer med gällande rätt angående patologiska rus i juridisk mening, bör denna del av Kriminalrättens grunder revideras.

Nästa exempel på en otydlig användning av termen patologiskt rus återfinns i SOU 2002:3:

"Med "bevisstlös" (medvetlös) avses komatösa tillstånd men även tillstånd av grumlat medvetande. Som exempel kan nämnas epileptiska förvirringstillstånd och patologiskt rus."

Här är det uppenbart att författarna till betänkandet åsyftar psykiatrins definition av patologiskt rus. Detta eftersom termen diskuteras inom samma kontext som epileptiska förvirringstillstånd, vilket visar att formulering syftar till att vara en uppräkningslista av sjukliga tillstånd. Norsk rättspsykiatri använder DSM IV-systemet vid fastställande av diagnoser, varför texten blir direkt felaktig eftersom patologiska rus inte innefattas i det systemet. Här bör lydelsen vara alkoholframkallade kortvariga psykoser. Detta eftersom norsk straffrätt inte innehåller ett patologiskt rus i samma juridiska mening som i Sverige, i Norge diskuteras istället atypiska rus, bevisstlösa tillstånd och psykostillstånd. Detta är enligt mig en lämpligare terminologi än den som används i Sverige, framförallt termen "atypiska rus" anser jag är ett tydligt begrepp.

Både förarbete och praxis är en del av svensk rätt, varför otydligheter i dessa rättskällor eventuellt påverkar betydelsen av patologiska rus i svensk rätt. Det är därför av vikt att diskussioner angående rustillstånd blir tydligare. Min slutsats är att patologiskt rus i juridisk mening inte bör användas som en rättslig term, detta eftersom det uppenbarligen lätt kan missuppfattas och blandas samman med patologiska rus i psykiatrins mening. Det finns heller ingen direkt nytta i att fortsätta använda begreppet. Mitt förslag är att Sveriges domstolar, rättsvetare och lagstiftare diskuterar juridiska begrepp likt allvarlig psykisk störning i 30 kap. 6 § BrB utifrån psykiatrins diagnoser. Jag anser därför att det är lämpligt att diskutera alkoholframkallade kortvariga psykoser istället för "patologiska rus", det är fullt tillfredsställande och klart tydligare. Om patologiska rus i juridisk mening fortsätter diskuteras i svensk rätt, bör termen definieras på ett sätt liknande det vilket använts i denna uppsats.

Min uppfattning är att den otydliga retorik vilken används angående patologiska rus minskar förutsebarheten gällande tillämpningen av patologiska rus i juridisk mening, denna otydlighet leder till minskad rättssäkerhet. Förutsatt att betänkandet i SOU 2012:17 leder till lagstiftning, kommer fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB upphävas. Skuldbedömningen kommer i sådana fall att förändras och nya rekvisit kommer vara relevanta vid bedömningen av komplicerade rus. Vilka av dessa rus som kommer ligga till grund för att åtalade personer ska anses som otillräkneliga är dock oklart.

5.3 Självförvållade tillstånd, determinism och kriminalisering

En central bedömning som är anknuten till patologiska rus i juridisk mening är huruvida tillståndet är självförvållade eller inte. En sådan bedömning skulle även innefattas i det fall SOU 2012:17 leder till lagstiftning. Enligt gällande rätt är en gärningsmans tillstånd inte självförvållat i det fall denne inte haft en liknande reaktion tidigare. Detta går att utläsa av NJA 1995 s. 48 och NJA 2001 s. 899. MF:s tillstånd som bedömdes i NJA 1995 s. 48 ansågs självförvållat eftersom MF haft liknande reaktioner på alkoholkonsumtion tidigare. Denna praxis ska även gälla vid bedömningen av självförvållade rus i 30 kap. 6 § 1 st. 3p. BrB enligt förarbetena till lagen.

Det kan dock ifrågasättas varför denna bedömning är relevant vid fastställande av skuld. Om man utgår från att skuld endast ska åläggas personer vilka valt att utföra otillåtna gärningar, bör slutsatsen vara att det är frågan om vilken kontroll en person haft över sina gärningar som är intressant vid fastställande av skuld. I det fall en person inte agerat under inflytande av sin fria vilja, bör personen inte åläggas skuld. Gällande rätt innebär dock att personer vilka själv orsakat sitt tillstånd har skuld till de handlingar vilka utförs under tillståndet.

Enligt min mening är bedömningen av självförvållade rus helt främmande i jämförelse med övrig svensk straffrätt. Det kan ifrågasätta vad som menas med att en person själv vållat sitt tillstånd. På samma sätt kan man ifrågasätta vad som påverkar en person att begå otillåtna gärningar generellt. En person som stjälar ett par byxor i en affär, som är trött på att inte ha råd med viss vardagslyx, har denna person själv orsakat sitt tillstånd? Personen kanske är fullt frisk, men viss yttre stimulans påverkar personen på ett särskilt sätt, och personen agerar på grund av denna stimulans. I fallet med personen som stjälar byxorna kanske åsynen av byxorna i ett visst läge triggar reaktionen att ta dem, reaktionen kan vara påverkad av ett flertal faktorer. År efter år har personen kanske blivit retad för sin klädstil, en dag kokar det över. Han/hon går in och stjälar byxorna. Är detta något personen valt att göra, eller är det ett beteende vilket personen helt enkelt inte kan avhålla sig från? Svaret på denna fråga kommer vi aldrig få. Vad som är en persons egna val, och vilka val som är determinerade, går inte att mäta och kan

därför aldrig bevisas genom någon känd vetenskaplig metod. Det finns dock utrymme att ifrågasätta huruvida byxsnattaren faktiskt valt sin handling. Denna fråga ställs vanligtvis inte i svensk rätt, byxsnattaren förutsätts handlat efter sin fria vilja. Denna utgångspunkt är, enligt min mening, nödvändig för straffrättens existens. Oavsett om det är personens uppväxt som präglat denne till att i en viss situation reagera och utföra en gärning eller om det är personen som väljer att utföra en gärning, ställs aldrig frågan vad eller vem som orsakat personens reaktion. Det framstår för mig som något oklart varför denna fråga bör ställas när en person druckit 10 starköl och en flaska starksprit och sedan begått en otillåten gärning. Att ställa frågan huruvida ett rus varit självförvållat innebär att man använder sig av ett dispositionellt skuldbegrepp, vilket öppnar för godtycklig maktutövning i svensk domstol. Ett sådant system är inte tillfredsställande eftersom det inte är rättsäkert. Skuldbegreppet i svensk rätt ska vara episodiskt, av den anledningen bör en persons tidigare reaktioner på alkoholvara vara av föga intresse vid skuldbedömningen.

Enligt min mening måste man, precis som i resterande svensk straffrätt, utgå från att tillståndet är självförvållat. Rekviritet ”själv har vållat” i 30 kap. 6 § 1 st. 3 p. BrB bör därför, enligt min mening, tolkas bokstavligen. Det vill säga: rus där någon annan vållat tillstånden ska inte anses som självförvållade, i andra fall är ruset självförvållat. En sådan tolkning skulle endast undanta rus som en person lurats till, eller möjligtvis där personen varit i villfarelse om innehållet i en dryck. En liknande bedömning används i norsk rätt, vilket jag anser att Sveriges lagstiftare bör ta inspiration från.

Det faktum att rus är självförvållade behöver dock, enligt min mening, inte innebära att personen ska åläggas skuld. Om skuldprincipen ska respekteras fullt ut torde det vara oväsentligt hur tillståndet uppkommit. Att agera utan koppling till sin fria vilja är en helt annan sak än att dricka alkohol när man reagerat märkligt på alkohol tidigare. Rimligtvis bör personer som inte kan rå för sina handlingar helt enkelt inte straffas för dem. Av den anledningen anser jag att bedömningen av skuld endast bör utgå från vad man kan ta ansvar för eller inte kan ta ansvar för, i det enskilda gärningstillfället. Denna tolkning av vad som är lämpligt utgår från tanken om att människan ursprungligen besitter en fri vilja och att skuldbegreppet i svensk rätt bör vara episodiskt.

Ur en deterministisk synvinkel kan det ifrågasättas huruvida någon särbehandling av patologiska rus bör göras överhuvudtaget. Om straffrätten ses som ett ont måste för att upprätthålla vissa av samhällets funktioner, och ingen person bör hållas ansvarig för sina handlingar, kan personer vilka straffas anses som nödvändiga offer för systemets upprätthållande. En sådan inställning till straffrätten innebär att personer vilka begått brott under påverkan av patologiska rus i juridisk mening likväl kan straffas som vilken annan person som begått otillåtna gärningar.

Insikten om att vi aldrig kan besvara huruvida en människa besitter en fri vilja bör enligt mig leda till att straffrättens aldrig ska bygga på en

vedergällningstanke. Om samhället anses skadas av en viss företeelse kan det som sista utväg leda till att en gärning kriminaliseras. Straff bör bygga på allmänpreventiva eller individualpreventiva grunder. Att straffa personer vilka begått brott under påverkan av alkoholframkallade psykoser saknar, enligt min mening, både allmänpreventiva och individualpreventiva grunder. Att till exempel straffa MF i NJA 1995 s. 48 kommer, med största sannolikhet, inte påverka svenska folkets alkoholvanor. Det är också högst otroligt att det kommer påverka hur svenska folket ser på alkoholförtäring ur en moralisk synvinkel. Av denna anledning torde straffet varken ha direkt eller indirekt allmänpreventiv effekt (och på längre sikt, inte kriminaliseringen heller). Det finns heller inga individualpreventiva anledningar att straffa personer som MF. Eftersom psykostillståndet försvunnit, och MF vaknar till verkligheten att han berövat sju personer livet är risken att denne återgår till alkoholkonsumtion minimal. Fängelsestraffet mot denne är därför endast en vedergällning, en vedergällning motiverad av att denne agerat under ett självförvållat rus. Detta synsätt innebär att svensk rätt tillämpar en absolut straffrättslig teori vid dessa situationer. Min åsikt är därför att kravet på att ruset inte är självförvållat helt bör försvinna ur svensk rätt.

Det finns även rättssäkerhetsskäl som talar för att upphöra med bedömningen av huruvida tillstånd är självförvållade eller inte. Enligt gällande rätt, angående misstänkta patologiska rus i juridisk mening, finns ett antal komplicerade bedömningssteg. Domstolen har till uppgift att bedöma uppsåt, den tilltalades psykiska tillstånd, psykiatriska bedömningar av detta tillstånd och slutligen om tillståndet är självförvållat eller inte. Alla bedömningar inom juridiken där en domstol måste "ta sig in" i en persons huvud är komplicerade. Vid misstänkta alkoholframkallade kortvariga psykoser krävs att domstolen gör en rad sådana bedömningar. Min uppfattning är att det finns argument för att ta bort bedömningen av huruvida ett rus varit självförvållat, på så sätt sparas rätten från en sådan bedömning. Detta skulle enligt min mening öka förutsebarheten i systemet, och således göra det mer rättsäkert.

5.4 Tillräknelighetslärans återinträde i svensk rätt

Svensk rätt innehåller ett säreget system vid bedömning av skuld. Personer som i andra länder skulle konstaterats som otillräkneliga döms i Sverige till påföljd. Personer som agerar under inflytande av patologiska rus i juridisk mening åläggs skuld. NJA 2001 s. 899 är ett tydligt exempel på det. Trots att gärningsmannen bedömdes agera under inflytande av ett patologiskt rus i juridisk mening, ansågs gärningsmannen ändå ha handlat uppsåtligt. Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB tillämpades, och gärningsmannen KN blev dömd till skyddstillsyn. KN ålades skuld, trots att han agerat under sinnesförvirring och således inte haft kontroll över sina handlingar. Han hade enligt det ovan förda resonemanget inte skuld till sina handlingar, varför han inte ska straffas enligt skuldprincipen. I svensk rätt är

skyddstillsyn inte något straff, varför skuldprincipen kan anses vara tillgodosedd enligt rådande system. Min uppfattning är dock att även påföljden skyddstillsyn innefattar ett mått av klander vilket är olämpligt att rikta mot en person vilken inte kan åläggas skuld för sina gärningar: en person som är otillräknelig. Av denna anledning anser jag att en tillräknelighetsregel bör införas i svensk rätt.

Enligt betänkandet 2012:17 bör en tillräknelighetsregel återinföras i svensk rätt. Lagförslaget skulle även innebära att 30 kap. 6 § BrB upphävs. Rekvisitetet ”allvarlig psykisk störning” ska dock användas även fortsättningsvis. Tillståndet allvarlig psykisk störning ska vara ett rekvisit i tillräknelighetsregeln 1 kap. 2a § BrB. Enligt betänkandet torde patologiska rus i juridisk mening innefattas i såväl rekvisitetet ”allvarlig psykisk störning” som rekvisitetet ”tillfällig sinnesförvirring”.

För att en person ska bedömas som otillräknelig enligt 1 kap. 2a § BrB krävs att två kriterier är uppfyllda. Förutom att ett av tillstånden i 1-4 punkterna föreligger vid gärningstillfället ska tillståndet även leda till att gärningsmannen saknat förmåga att förstå en gärnings innebörd eller inte kunnat anpassa sitt handlande efter förståelsen. Den andra förutsättningen påminner om bestämmelsen i 30 kap. 6 § 2 st. BrB. Enligt betänkandet ska endast tillstånd som idag innefattas i 30 kap. 6 § 2 st. BrB leda till att en person anses som otillräknelig. Personer vilka agerat under inflytandet av ett patologiskt rus i juridisk mening kommer således eventuellt bedömas som tillräkneliga enligt 1 kap. 2a § BrB. Detta eftersom patologiska rus i juridisk mening eventuellt inte uppfyller den andra förutsättningen i tillräknelighetsbestämmelsen.

Rättsläget angående vilka rusutlösta tillstånd som faller in under 30 kap. 6 § 2 st. BrB är oklart. Enligt propositionen till den nuvarande lydelsen av 30 kap. 6 § 2 st. BrB ska endast ett fåtal tillstånd inkluderas i bestämmelsens tillämpningsområde, däribland så kallade ”akuta psykosor”. Min tolkning av propositionen är att tillstånd likt de behandlade i NJA 1995 s. 48 och NJA 2001 s. 899 inte skulle innebära att gärningsmännen ansågs som otillräkneliga om 1 kap. 2a § BrB var tillämpligt vid domstillfällena. Enligt min tolkning av förarbetena vill lagstiftaren således att fler personer, vilka begår otillåtna gärningar under påverkan av psykotiska tillstånd, straffas.

Min uppfattning är att det ändå skulle finnas två möjligheter för svenska domstolar att särbehandla patologiska rus i juridisk mening:

- 1) Rätten utför en bokstavstolkning av 1 kap. 2a § BrB.
- 2) Patologiska rus i juridisk mening blir relevanta vid bedömning av uppsåt.

Den första möjligheten att särbehandla patologiska rus i juridisk mening är att tillämpa en bokstavstolkning av lagen. I det fallet skulle en person som enligt en rättspsykiatrisk undersökning ansetts utfört en gärning under påverkan av ett alkoholframkallat kortvarigt psykotiskt tillstånd anses vara

allvarligt psykiskt störd enligt 1 kap. 2a § 1 st. p.1 BrB, alternativt tillfälligt sinnesförvirrad enligt 1 kap. 2a § 1 st. p. 2. BrB. Om rätten vidare kan stödja sig på yttranden från sakkunniga inom rättspsykiatri, vilka klargör att gärningsmannen saknat förmåga att förstå en gärnings innebörd eller anpassa sitt handlande efter en sådan förståelse, torde rätten kunna motivera att bedöma en i juridisk mening patologiskt berusad gärningsman som otillräknelig. Detta resonemang skulle även kunna appliceras vid tillämpning av 30 kap. 6 § 2 st. BrB.

Eftersom bedömningen av uppsåt ska vara opåverkad om SOU 2012:17 leder till lagstiftning, torde patologiskt rus i juridisk mening kunna bli relevanta vid bedömning av uppsåt enligt samma argumentation som förs ovan i avsnitt 5.1. Enligt betänkandet är det dock klart att vid gärningar som är straffbara vid oaktsamhet, kommer patologiskt berusade i juridisk mening dömas till oaktsamhetsformen istället för den uppsåtliga formen av brottet. Vid brott vilka inte innefattar straff vid oaktsamhet torde dock den åtalade frias helt. Denna tolkning skulle innebära att patologiskt berusade i juridisk mening kan tilldelas skuld, alltså bedömas som tillräkneliga, men endast i undantagsfall åläggas skuld genom att bedömas ha uppsåt till en gärning.

5.5 Avslutande kommentarer

Denna uppsats har nästan uteslutande behandlat principfrågor. Den har fokuserat på förhållandet mellan lagstiftaren, domstolen och personer vilka står åtalade för otillåtna gärningar begångna under påverkan av alkoholframkallade kortvariga psykoser. En aspekt som utelämnats i min framställning är hur brottsoffren och deras närstående påverkas om en gärningsman, som agerat under en kortvarig alkoholframkallad psykos, frias. Följden av att tolka skuldprincipen på det sätt som jag föreslår ovan, kommer lämna ett flertal människor med en känsla av orättvisa. Tanken att: ”någon måste hållas ansvarig för detta” är naturlig om någon nästan misshandlat dig till döds med ett samurajsvärd. Samma tanke torde drabba många av de närstående som förlorade en älskad vän för att en full fänrik från Dalregementet, helt utan anledning, sköt vännen med en automatkarbin. Att någon ”måste hållas ansvarig” är även ett krav från ”allmänheten”. Enligt min tolkning av skuldprincipen finns det egentligen två dåliga lösningar på frågan om hur avvikande rus ska behandlas: antingen tummar man på straffrättsliga principer, eller så lämnar man ett flertal människor med en känsla av orättvisa, dels de drabbade men även deras anhöriga.

Jag tror tyvärr inte att det finns någon ”bra lösning” på de problem som aktualiseras vid gärningar begångna av gärningsmän vilka drabbats av en alkoholframkallad kortvarig psykos. Avvägningen mellan dessa dåliga valmöjligheter är enligt min mening svårbedömd.

De känslor som brottsoffren och de närstående personerna känner grundar sig sannolikt på tanken om vedergällning. Att någon ”måste hållas ansvarig” innebär att personen som sårat mig eller mina anhöriga, ska uppleva ett

obehag på grund av vad denne "gjort". Jag tror känslan av hämndlystenhet och önskan om vedergällning är djupt rotad i människan. Frågan är dock vilket utrymme tanken om vedergällningen ska ha i svensk straffrätt. Min mening är att den inte bör ha särskilt stort utrymme, kriminalisering bör utgå från allmänpreventiva och individualpreventiva skäl. Att till exempel MF i NJA 1995 s.48 blir tvungen avtjäna ett straff på livstid innebär inte att någon av hans gärningar blir ogjorda. Enligt min verklighetsuppfattning, vilken även genomsyrar teoriavsnittet till denna uppsats, innebär det endast att en person, som saknat kontroll över sina handlingar straffas. Av anledningar som redovisats i denna uppsats, finns varken individualpreventiva eller allmänpreventiva skäl till att straffa personer som MF, varför personer som begått otillåtna gärningar i tillstånd liknande MF:S inte bör straffas.

Frågorna som omgärdar alkoholframkallade kortvariga psykosor ställer de filosofiska frågorna om den fria viljan och determinism på sin spets. För att inte återupprepa dessa termers innebörd kan jag hoppa till slutsatsen av förhållandet mellan dem: människan har ingen kunskap om den fria viljan, endast teorier.

Jag sällar mig till den av Jareborg vallade fårflocken i frågan om determinism och den fria viljan. Straffrätten måste utgå från att människan i normalläget är komplett, det vill säga att människan besitter en fri vilja. Kriminaliseringsprocessen och i förlängningen bestraffningsprocessen bör dock ta tanken om determinism på allvar. Det är högst troligt att många av våra val påverkas av vårt arv och vår miljö. Alltså faktorer som vi själva inte kan välja. Precis som Jareborg, menar jag att denna lärdom bör leda till att straffrätten behandlar personer vilka begått otillåtna gärningar mildt, och vid en avvägning där osäkerhet föreligger inför om man bör fria eller fälla en person - friar denne. Detta synsätt anser jag även att lagstiftaren bör applicera vid valet mellan de "dåliga lösningar" som finns på problemen vilka aktualiseras vid gärningar begångna av personer under inflytandet av kortvariga alkoholutlösta psykosor.

Det är dock viktigt att lagstiftaren väljer ett av de "dåliga alternativ" som nämnts ovan. 30 kap 6 § BrB har genomgått ett flertal ändringar under senare delen av 1900-talet och början av 2000-talet. Att lagen ständigt ändras och att domstolen som följd av detta behandlar vissa rusutlösta tillstånd diametralt olika, trots att förutsättningarna i målen är någorlunda lika, innebär att förutsebarheten i systemet är obefintlig. Eftersom rättstillämpningen inte är förutsebar är den heller inte rättssäker.

Bilaga A

Intervju med Sten Levander 2013-04-02.

Fråga: Vad är skillnaden mellan ett patologiskt rus och en alkoholframkallad psykos?

Sten: Skillnaden mellan en psykos framkallad av alkohol och ett patologiskt rus är förutsägbarheten. Vissa psykoser går att förutsäga, det vill säga de som föregås av ett långvarigt missbruk. För personer som MF finns inte möjlighet att förutsäga tillståndets uppkomst. MF hade undersökts dagar innan, men de som undersökte honom kunde inte förutse tillståndet.

Fråga: Hur påverkas en människa av att vakna ur det patologiska ruset? Förändras personligheten hos personen när denne förstår vad han gjort?

Sten: För till exempel MF ändrades inte så mycket. Han har inga minnen från händelsen och kan därför inte relatera till den skuld som ålagts honom. Anledningen till att MF inte slagits för att få vård är att hans gentila och militäriska drag. Han accepterade sitt fängelsestraff som en bot för sina gärningar.

Fråga: Kan man täcka in diagnosen ”patologiskt rus” i DSM-systemet?

Sten: Nej. Diagnosen patologiskt rus försvann i och med att man införde DSM-III systemet. Det systemet behandlar förutsägbara alkoholreaktioner, till exempel alkoholframkallad paranoia. Det närmaste man kan komma en definition av ett patologiskt rus är en organisk psykos. Möjligen framkallas tillståndet av ett epileptiskt anfall som varar någon minut. Anfallet följs av en tids psykos vilken kan vara i ett dygns tid. Jag gjorde en undersökning på en person som misstänktes vara patologiskt berusad, mycket riktigt visade det sig att han hade haft ett epileptiskt anfall innan psykosinträdet. Det visade sig även att hans far och bror haft liknande tillstånd.

Fråga: Hur vanliga är patologiska rus?

Sten: Extremt vanliga. Förr i tiden spelade promillehalten i blodet stor roll vid fastställande av diagnosen. Om personen under utredning hade över en promille, var han inte patologiskt berusad. Detta trots att symptomen i övrigt var identiska. Det är anledningen till att patologiska rus är beskrivna som mycket ovanliga. Problemet är att man inte forskar på detta tillstånd. När man tog bort diagnosen i och med införandet av DSM-III, gjorde man det för att det inte fanns tillräcklig forskning angående tillståndet. Det nya systemet skulle endast innehålla diagnoser som det fanns forskning om. Tillståndet patologiskt rus har dock observerats genom alla tider.

Fråga: Du skrev i din skrift Våld/aggression från 1997 (s. 51) att kunskaperna om avvikande alkoholreaktioner är anekdotiska och osäkra. Stämmer det fortfarande tycker du?

Sten: Absolut, inget har hänt sedan 1977.

Fråga: I NJA 2012 s.45 fick KH diagnosen: "icke ändamålsenlig stressreaktion efter ett alkoholutlöst impulsgenombrott med en kortvarig förvirring av psykosnära, men inte psykotisk karaktär". Hur kan man ställa en sådan diagnos när ingen av de agerande parterna har minnen från händelsen och det saknas vittnen?

Sten: Eftersom man känner till själva händelseförloppet finns ingen riktigt poäng med att ställa diagnosen. Psykos förknippas ofta med vaneupplevande, om perception. Vanehandlingar förknippas däremot sällan med psykotiskt beteende. Den bakre hjärnan sysslar med analys av verkligheten. Den främre delen av hjärnan handlar i enlighet med analysen. Psykoskriteriet för den bakre halvan är att man uppfattar världen felaktigt. Det kan vara att man ser saker som inte finns eller hör saker som inte finns. Det kan vara tankestörningar som t.ex. att man är besatt. Ribban för vad som är psykos i den bakre delen av hjärnan är lågt ställd. Psykos är inte en fråga om att olika symptom ska vara uppfyllda utan en gradindeldad skala av svårighet. Det ger att en obegriplig handling kan kallas psykotisk. M'naghten-reglerna ger oss att den enda psykotiska handling som vi kan erkänna som psykotisk är den som motiveras av vaneupplevande. Förenklat: den bakre halvan måste vara tokig innan den främre delen av hjärnan kan lyda order av den tokiga bakre delen. Det vill säga att den främre delen av hjärnan inte själv kan vara tokig utan att det får konsekvenser för hur man upplever världen. Men, det förekommer att fram handlar utan att det finns perception och analys. Psykos är ett ord som betyder "allvarlig". Man ställer högre krav på handlingar för att kalla dem allvarliga, såvida inte analysen i den bakre delen av hjärnan förklarar handlingen. Och alltså lägre krav på att kalla något "allvarligt" som utspelar sig i den bakre delen av hjärnan. Om en person inte kan styra sin impuls kontroll, eller känner sig manad att följa tvångstankar kan även dessa handlingar betecknas som psykotiska. Liknande handlingsmönster har dock intet med vaneupplevande att göra. Om en person inte kan styra sin impuls kontroll, eller känner sig manad att följa tvångstankar kan även dessa handlingar betecknas som psykotiska. Liknande handlingsmönster har dock intet med vaneupplevande att göra.

Ibland kan det också förekomma att det blir en kortslutning mellan dessa delar av hjärnan, det innebär att man bara handlar utan att den analyserande delen av hjärnan har processat händelseförloppet. I sådana fall ligger patologin i den främre delen av hjärnan.

Fråga: Betyder det att KH i NJA 2012 s. 45 eventuellt fick en sådan kortslutning och att han helt enkelt bara reagerade – han började hugga?

Sten: Ja så kan det vara. Det psykotiska beteendet behöver inte vara kopplat till någon vanföreställning.

Fråga: Tillbaka till NJA 2012 s. 45. Du skrev i ett mejl till mig att yttrandet i det målet endast kan produceras av någon med övernaturliga krafter. Tycker du så fortfarande?

Sten: Ja. Det yttrandet är stolligt. Hon gör vad som förväntas av henne.

Fråga: Produceras ett yttrande av detta slag för att Högsta domstolen ska ha något att basera sin dom på?

Sten: Akuta förvirringsstillstånd är inte något nytt eller oväntat. I strafflagen fanns en bestämmelse som reglerade handlingar begångna under ett medvetslöst tillstånd. Tillräknelighet enligt strafflagen innebar inte att man var sinnesjuk eller liknande, det innebar just att man var otillräknelig.

Fråga: Angående tillräknelighet. Vid ett sådant ”patologiska rus” som beskrivs i SOU 2012:7 ska domstolen bedöma huruvida tillståndet är självförvållat eller inte. Om det är självförvållat tillstånd ska tillräknelighet fingeras. Hur ser du på det?

Sten: Det skulle innebära ett strikt ansvar. Om en kropp som rör sig utan att någon styr den och denna kropp tilldelas skuld - skulle Aristoteles rotera i sin grav. Mens rea ska vara på plats, är den inte det är personen inte tillräknelig. Då måste man fråga sig, vad menas med ett självpåfört rus? Att man dricker en nubbe till kräftsivan?

Fråga: Till exempel MF:s tillstånd (NJA 1995 s. 48) ansågs självförvållat. Detta eftersom han reagerat liknande på alkoholkonsumtion tidigare.

Sten: Det stämmer, men varför kunde inte psykiatrikerna förutsäga detta? MF hade tidigare varit i kontakt med psykiatrin, men han hade inte fått information om detta. Denna bedömning lämnades alltså till MF själv, medans psykiatrin om någon skulle kunna göra en sådan bedömning.

Sten: Vad som är självförvållat och inte kan beskrivas i ett flertal tillfällen. Om man t.ex. tar en epileptiker. Det kan hända att denna person slutar ta sina mediciner, detta eftersom att han tror att han blivit frisk. Personer kan vara i psykotiska tillstånd och sluta ta sina mediciner p.g.a. vanföreställningar om sitt tillstånd. Var går gränsen för vad som är självförvållat i sådana fall? Detta måste göras utförligare.

Psykiatrin är en rådgivare till vardagsresonemang om varför en människa gjorde som den gjorde. Ibland är förklaringarna bra, ibland finns inga förklaringar.

Fråga: Hur ska man sammanfoga rättspsykiatrin och rätten på bästa sätt?

Sten: Man gör som i Norge. För det första att man har en rättsmedicinsk kommission som är så kunskapsstung den kan vara. Den ska även ha ett myndighetsansvar att göra bedömningarna enligt praxis. Det är det ena, det andra är att rättspsykiatrikerna deltar i förhandlingar. Det gör dem i Norge, vilket betyder att domstolen när som helst kan fråga. I Sverige skickas papper till domstolen som domarna inte förstår. Det ingår inte i deras utbildning.

Fråga: Du har ju jobbat inom norsk psykiatri. Hur behandlar man frågan om patologiska rus där?

Sten: Patologiskt berusade är otillräkneliga. Medvetningslösa vid gärningsögonblicket.

Fråga: Du beskriver tillräknelighetsbedömningar i två grupper: medicinsk bedömning och psykologisk bedömning. Vilken slags bedömning har norsk rätt?

Sten: De har en någorlunda strikt medicinsk princip, men även ett krav på kausalitet. I svensk rätt har man inte ett sådant krav på kausalitet. Det vill säga att om man har en viss diagnos, betyder det att den fanns även vid gärningstillfället. Oavsett vilken metod man har, kommer man oftast fram till samma slutsats. Det är bara olika sätt att se på saken. Den psykologiska metoden kommer från M'naghten-reglerna från 1840-talet i England. Sinnessjuka ansågs då vara gudarnas torpeder, vilket är en uppfattning som härstammar från det antika Grekland. Men eftersom M'naghten hade begått ett majestätsbrott, vilket var ett angrepp på guds företrädare på jorden, kunde det inte vara gud som styrde personens handlingar. Det vill säga att personen kunde dömas, detta eftersom teorin om att personen var guds torped hade motbevisats.

Fråga: NJA 2012 s. 45 samt i praxis från 2011 har man skrivit att bedömningen av uppsåt ska utgå från frasen "han ser rött, men han ser". Hur ser du på den, av Högsta domstolen myntade, beskrivningen av uppsåt?

Sten: Att de borde läsa en kurs i psykologi. Det är stolligt, så fungerar det helt enkelt inte.

Fråga: Hur fungerar det?

Sten: En del saker har du uppsåt till, en del saker händer ändå. En del handlingar tolkas som uppsåtliga av personer som står bredvid. Ett partiellt epileptiskt anfall kan till exempel tolkas som ett helt vanligt sinnestillstånd. Att man t.ex. trummar med fingrarna eller någon med Touretts syndrom rycker till. Det är ingenting som personen gör, det kommer bara. Det finns alltså handlingar som initieras utan att personen gör medvetna val. Rör det sig inte om medvetna val då har man inget ansvar säger Aristoteles. Det är det som är poängen med uppsåt. Ett val kan antingen saknas eller vara korrumpat av en apparat som analyserar världen felaktigt. Det vill säga en

person som inte vet vad han gör, eller varför – alltså en brist på rationalitet. Eller vet rent tekniskt vad det är denne gör, men vet inte att det är fel. Personen saknar alltså moralisk kompetens. Sedan finns även det sällsynta tillståndet att en makt tagit över personen så att den handlar. Det kallas TCO-symptom och är väl beskrivet i psykiatrin. ”Västerlånggatanmannen” är ett känt exempel på en sådan situation. Där beskrev en sedan tidigare känd schizofren person att hans tidigare fiender, CocaCola-ligan, tog över bilen som han satt i. Detta ledde till att ett antal personer dog. Liknande upplevelser är inte ovanliga hos patienter med liknande diagnos, det är dock ovanligt att utfallet blir så allvarligt. Upplevelsen att styra sin egen kropp är inte självklar. Det finns en rad olika tillstånd då man förlorar den kompetensen. Om man tar organiska psykoser eller hjärnskador, med eller utan epileptiska anfall, ser det ut som handlingar men det är det inte - det är automatism.

Fråga: I NJA 2012 s.45 kunde högsta domstolen, med hjälp av Marianne Kristianssons yttrande, bedöma att KH hade uppsåt till synnerligen grov misshandel men inte ett överskjutande uppsåt tillräckligt för att händelsen skulle rubriceras som försök till mord. Anledningen till det var att KH hade kunnat döda sin flickvän om denne velat. Hur kan man göra den skillnaden när egentligen ingen visste vad som hände?

Sten: Det är total spekulation. Det man gör är att man observerar ett handlingsförlopp och säger: detta är styrt av en handling. Handlingsförloppet är styrt av en medveten person. Eftersom personen gjort på ett vis, drar man slutsatsen att personen tänkt på ett visst sätt. Så är det inte.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

DS 2007:5 – *Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare*

Prop. 1962:10 – *Förslag till brottsbalk*

Prop. 1987/88:120 – *Om ändring i brottsbalken m.m.*

Prop. 2007/08:97 – *Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare*

SOU 1923:9 – *Förslag till strafflag*

SOU 1977:23 – *1971 års utredning om behandling av psykiskt avvikande*

SOU 1984:64 – *Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten*

SOU 1996:185 Del I och II – *Straffansvarets gränser*

SOU 2002:3 – *Psykisk störning, brott och ansvar*

SOU 2012:17 – *Psykiatrin och lagen tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd*

NOU 1990:5 – *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner [Elektronisk resurs] www.websir.lovddata.nu – hämtad 2013-05-02 .*

Ot.prp. nr 90 2003/2004 – *Om lov om straff (straffeloven) [Elektronisk resurs]*
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/20032004/otprp-nr-90-2003-2004-/15/6.html?id=179625> – hämtad 2013-04-18

Böcker

Andenæs, Johannes Bratt, Matningsdal, Magnus & Rieber-Mohn, Georg Fredrik, *Alminnelig strafferett*, 5. utg., Universitetsforlaget, Oslo, 2004

Asp, Petter, Ulväng, Magnus, Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus, Uppsala, 2010

Bogdan, Michael, *Komparativ rättskunskap*, 2. uppl., Stockholm : Norstedts juridik, 2003

Elwin, Göran, Nelson, Alvar & Heckscher, Sten, *Den första stenen: studiebok i kriminalpolitik*, Tiden, Stockholm, 1971

Heckscher, Sten, 'Tillräknelighet på nytt?', *Flores juris et legum : festskrift till Nils Jareborg.*, S. 313-317, 2002

Hirschfeldt, Johan (red.), *Vänbok till Sten Heckscher*, Iustus, Uppsala, 2012

Häthén, Christian, *Stat och straff: rättshistoriska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 2004

Jareborg, Nils, *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus, Uppsala, 1992

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus, Uppsala, 1994

Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, 1. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2000

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001

Levander, Sten, *Våld/aggression: behandling av allvarligt psykiskt störda grova våldsbrottslingar*, Socialstyrelsen, Stockholm, 1997

Levander, Sten, *Psykiatri: en orienterande översikt*, 2. [rev.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2008

Lidberg, Lars & Belfrage, Henrik (red.), *Svensk rättspsykiatri: en handbok*, Studentlitteratur, Lund, 2000

Matningsdal, Magnus & Bratholm, Anders (red.), *Straffeloven med kommentarer: lov av 22. mai 1902 nr. 10; Almindelig borgerlig straffelov. Første del, Almindelige bestemmelser*, 2. udg., Universitetsforl., Oslo, 2003

Peczenik, Aleksander, Aarnio, Aulis & Bergholtz, Gunnar, *Juridisk argumentation: en lärobok i allmän rättslära*, Norstedt, Stockholm, 1990

Peczenik, Aleksander, *Juridikens teori och metod: en introduktion till allmän rättslära*, 1. uppl., Fritze, Stockholm, 1995

Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red.), *Tillräknelighet*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009

Ryen, Anne, *Kvalitativ intervju: från vetenskapsteori till fältstudier*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö, 2004

Sarnecki, Jerzy, *Introduktion till kriminologi*, 2., [uppdaterade och utök.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009

Artiklar

Asp, Petter, *Svensk rättspraxis – Straffrätt 1995-2000* Svensk juristtidning 2001

Boucht, Johan, *Betydelsen av självförvällat rus vid uppsåtsbedömning enligt norska strl. § 40*”, Tidskrift for Rettsvitenskap, vol 124, 5/2011

Jägerskiöld, Stig, *Straffansvar vid rus – en rättshistorisk studie*, Svensk juristtidning 1965

Reimer, Stefan, ”*Fängelseförbudet och rus – en precisering i ljuset av MF*”, Juridisk tidskrift 2002-03 (titeln innehåller ursprungligen efternamnet på gärningsmannen i NJA 1995 s. 48, MF är min ändring).

Strahl, Ivar, *Straffansvar vid rus*, Svensk juristtidning 1965

Strömholm Stig, *Användning av utländskt material i juridiska monografier. Några anteckningar och förslag*, Svensk juristtidning 1971

Strömholm Stig, *Har den komparativa rätten en metod*, Svensk juristtidning
1972

Internetbaserade källor

Berggren, Nils-Olof (red.), *Brottsbalken [Elektronisk resurs]: en kommentar. Promulgationslag, följdförfattningar*, Norstedts juridik, Stockholm, 2006 - hämtad på www.zeteo.nj.se 2013-02-21

Asp Petter, "Åter till Strahl! – HD om straffansvar vid rus" [*Elektronisk resurs*]: publicerad den 21 september 2011. Hämtad på www.infotorg.se 2013-03-13

Övrigt

Kristiansson, Marianne, rättspsykiatriskt utlåtande för socialstyrelsens rättsliga råd, inkommet till Högsta domstolen 2012-01-12

Kåreland, Hans rättspsykiatriskt utlåtande för Rättsmedicinalverket, expedierat 1994-07-07

Socialstyrelsens Rättsliga råds yttrande i sin helhet, inkommet till Falu Tingsrätt 1994-09-07

Rättsfallsförteckning

Mål från Högsta domstolen

NJA 1931 s.160

NJA 1946 s. 593

NJA 1968 s. 389

NJA 1968 s. 471

NJA 1973 s. 590

NJA 1978 s. 291

NJA 1995 s. 48

NJA 2001 s. 899

NJA 2008 s. 1066

NJA 2011 s. 563

NJA 2011 s. 611

NJA 2012 s. 45

Mål från Norges Høyesterett

Rt. 1967 s. 688

Rt. 1981 s.940

Rt. 1983 s. 1115

Rt. 2008 s.549

Rt. 2008 s. 1393

Rt. 2011 s. 1159